

Veldnamen in het bekken van Hengelo

Het beekdalsysteem in kaart gebracht aan de hand van veldnamen en hun
relatie met bodem, landschap en historisch grondgebruik

rijksuniversiteit
groningen

Shera van den Wittenboer

Veldnamen in het bekken van Hengelo

Het beekdalsysteem in kaart gebracht aan de hand van veldnamen en hun
relatie met bodem, landschap en historisch grondgebruik

rijksuniversiteit
 groningen

COLOFON

Auteur

Shera van den Wittenboer, studentnummer: s2898713
shera@sheravandenwittenboer.nl

Opmaak en vormgeving

Shera van den Wittenboer

Dit onderzoekspaper werd geschreven in het kader van de cursus Toponymie, onderdeel van het specialisatieproject van de opleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, vakcode LKA021M10

Begeleider

dr. K. (Karel) Gildemacher

Datum

Maart 2016

© Rijksuniversiteit Groningen, Shera van den Wittenboer

Inhoudsopgave

Inleiding	8
Onderzoeksopzet	12
Reconstructie van het beekdalsysteem	16
De ouderdom van veldnamen	22
Fysische geografie van het beekdalsysteem	32
Het huidige beekdal	38
Gebruikte literatuur en beeldverantwoording	48

Voorwoord

Twente is mijn geboortestreek en - na enkele omzwervingen in het Gelderse - opnieuw mijn woonplek. Opnieuw ook aan de rand van de stad, op maar een paar honderd meter van het platteland. Als kind was dat het enige platteland dat ik kende, mijn referentiekader. Ik vond het heel normaal dat er overal houtwallen stonden (fijne bossen om je in te verstoppen) en dat er overal beekjes stroomden waarin je op zoek kon naar waterinsecten, bloedzuigers en soms ook kleine visjes. Pas als je je bewust wordt van andere plattelandslandschappen, het Groningse landschap, waar je kilometers ver kunt kijken, of het Zeeuwse, waar alle bomen schuin op de wind staan, of het Noord-Hollandse veenontginningslandschap met ontelbaar veel sloten, pas dan ontdek je dat het 'eigen' platteland iets bijzonders is. Het fijnmazige beekdalsysteem dat zich vanaf de stuwwallen een weg door het bekken van Hengelo baant en afstroomt richting Almelo, heeft voor een groot gedeelte bepaald hoe het huidige landschap eruit ziet. Het kleinschalige, gevarieerde landschap, vaak aangeduid met de term coulissenlandschap, is van grote cultuurhistorische waarde. Helaas wordt het landschap - net als veel andere kleinschalige, agrarische landschappen - in het voortbestaan bedreigd. Het is nu eenmaal lastig grootschalig boeren in een kleinschalig landschap. De natte omstandigheden in het bekken van Hengelo en de aanwezigheid van de vele beken maakten dat het bekken ook na de ruilverkavelingen toch een relatief kleinschalig karakter hebben behouden. Op veel punten zijn de cultuurhistorische waarden daardoor ook nog redelijk intact gebleven. In het kader van het inrichtingsplan Saasveld-Gammelke wordt de laatste tien jaar aan 'beekherstel' gedaan. Dat is enerzijds een kans, maar vormt tegelijkertijd een bedreiging. Ecologische doelstellingen lijken te prevaleren boven het behoud van cultuurhistorische waarden. Dat is jammer, omdat ecologie en cultuurhistorie heel goed samen kunnen gaan. Er is echter wel kennis nodig om die cultuurhistorische waarden in kaart te brengen.

Een cursus Toponymie - die ik in het kader van de masteropleiding Landschapsgeschiedenis heb gevolgd - vormde de uitgelezen kans om te proberen de huidige stand van kennis aan te vullen aan de hand van veldnamen. De uitkomsten daarvan staan in dit onderzoeksrapport. Door deze studie heb ik meer inzicht gekregen in het historisch beekdalsysteem. Veldnamen geven de historische en fysisch geografische informatie die ze in zich dragen niet zomaar prijs. Men moet er iets meer moeite voor doen, creatieve en logische verbanden voor leggen, op zoek naar verklaringen. Wanneer men dat doet, krijgt men toegang tot nieuwe kennis, waarmee historische systemen beter kunnen worden begrepen. Het heeft mij zeker geholpen om het beekdalsysteem van het bekken van Hengelo te leren 'lezen' en begrijpen.

Deze studie betrof een kortlopend en niet al te diepgravend onderzoekstraject. Op punten kunnen de resultaten daarom wat 'kort door de bocht' zijn, 'gerafeld', 'niet af'. Ik hoop dat mij dat wordt vergeven en hoop vooral dat datgene wat ik heb uitgezocht en vooral wat ik heb laten liggen, inspireert tot het doen van diepergaand vervolgonderzoek. Er valt nog zoveel meer te ontdekken.

Een woord van dank

Hierbij dank ik in de eerste plaats mijn begeleider Karel Gildemacher, die mij met inspirerende presentaties en zijn kennis met betrekking tot de plaats- en veldnaamkunde motiveerde om dit onderzoek op te pakken. Daarnaast een woord van dank voor Johan Feikens, Coördinator Historisch GIS bij Fryske Akademy en KNAW, voor het beschikbaar stellen van de dataset van de kadastrale kaart van Overijssel 1832 (HISGIS). Tot slot een woord van dank voor de veldnamencommissie Overijssel voor het inventariseren van de veldnamen in de (voormalige) gemeente Weerselo. Ik besef dat dit deels een postuum dankwoord is, aangezien de sleutelfiguur, degene die het gros van de veldnamen inventariseerde, Herman Engbers, al in 1998 overleden is. Zonder deze inventarisatie was dit onderzoek niet mogelijk geweest, althans niet in deze vorm.

1

Inleiding

Het bekken van Hengelo bestaat uit een afwisseling van smalle, oost-west geïoriënteerde dekzandruggen en kleine beken. Dit lager gelegen bekken is ingeklemd tussen de stuwwallen van Ootmarsum en Oldenzaal ten noorden en oosten van Twente en de lagere stuwwal van Borne en Delden aan de zuidoostkant. Het fijnmazige beekdalsysteem in dit bekken is onderwerp van dit onderzoek. Het systeem wordt in dit onderzoek nader onderzocht aan de hand van veldnamen.

Het bekenstelsel vindt zijn oorsprong als sneeuwsmeltwaterdalen uit het Weichselien. Ten oosten van Almelo komen deze in een punt samen.¹ Door de aanwezigheid van permafrost (permanent bevroren ondergrond) tijdens dit geologische tijdvak, kon regen- en smeltwater niet in de bodem infiltreren. Dit water moest bovengronds worden afgevoerd. Vanaf de hooggelegen stuwwallen stroomde het water af naar het lager gelegen bekken. Hierbij werden de laagtes verder uitgesleten (erosiegeulen). Dat heeft geleid tot het ontstaan van een fijnmazige beekdalstelsel. Ook na het Pleistoceen bleef dit beekdalsysteem gevoed door regenwater dat werd aangevoerd vanaf de stuwwallen en dat daar - door de aanwezigheid van keileemlagen in de ondergrond - moeizaam kon infiltreren in de bodem. Het water vond haar weg naar bendenen via talloze, ondiepe beeklopen. Deze omstandigheden hebben een zeer gevarieerd landschap opgeleverd. Op relatief korte afstand van elkaar worden hogere dekzandruggen afgewisseld door lage, natte tot zeer natte beekdalen. Het gebied wordt dan ook gekarakteriseerd als een dekzand-beekdallandschap.

Boven

Afb. 1.1 Locatie van het bekken van Hengelo

Rechts

Afb. 1.2 Het bekken van Hengelo op de landschappelijke bodemkaart. Hierop is de lage ligging en de inklemming tussenstuwwallen duidelijk te zien, alsmede het fijnmazige beekdalsysteem dat het bekken doorsnijdt.

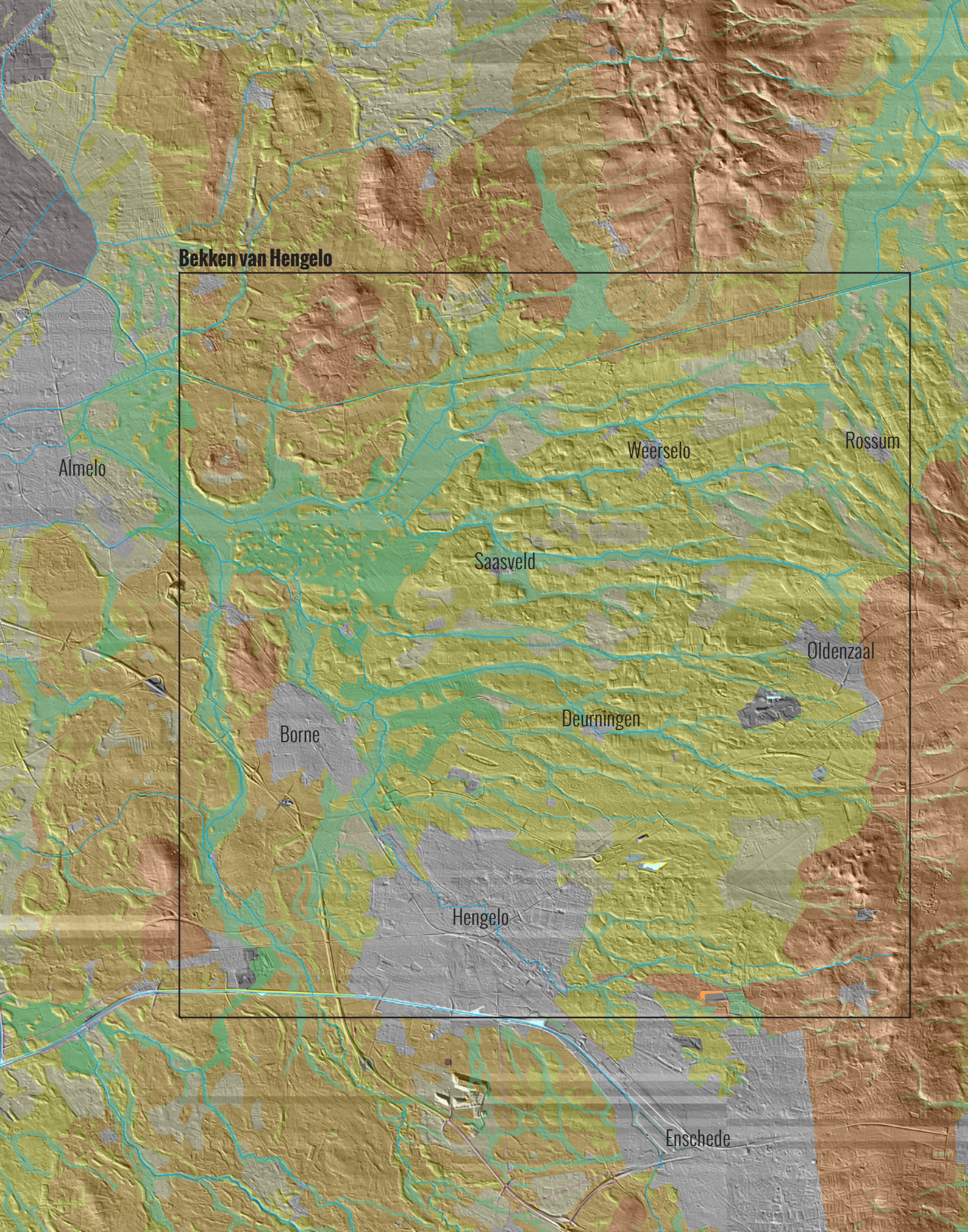
Leesbaar landschap

Op de dekzandruggen bevinden zich de essen en kampen. Langs de beken liggen hooilanden (maten, vlieren en meden), broekbossen en natte heidevelden. Bij de traditionele, gemengde agrarische bedrijfsvoering hadden zowel de natte als de droge(re) landen een agrarische functie. Akkerbouw vond plaats op de dekzandkoppen, de natte oevers leverden hooi op. Ze waren 's zomers droog genoeg om beweid te worden. Tot de verdeling van de markegronden, halverwege de 19e eeuw, bestond een groot gedeelte van het gebied daarnaast uit uitgestrekte heidevelden, de 'woeste gronden'.² Deze werden gemeenschappelijk door de boeren uit de marke gebruikt om vee te laten grazen en plaggen te steken voor bemesting van de akkers. Dit logische en daardoor goed leesbare landschap veranderde door menselijke ingrepen. Na de markeverdeling en zeker na de introductie van kunstmest werden de woeste gronden ontgonnen tot weilanden. Ook de agrarische bedrijfsvoering veranderde. Tot de 19e eeuw nam akkerbouw de dominante positie in. Vanaf de 19e eeuw kwam de landbouw steeds meer in dienst te staan van veeteelt.³ Dit heeft het landschap wezelijk veranderd, maar voor het beekdalsysteem zelf waren de consequenties in eerste instantie nog niet heel groot. De hooilanden langs de oevers van de beken bleven in gebruik voor hooiproductie en beweiding. Pas vanaf halverwege de 20ste eeuw is ook het beekdalsysteem veranderd onder invloed van ruilverkavelingen en de steeds grootschaligere agrarische bedrijfsvoering.

1 Beek, R. van (2009) *Reliëf in Tijd en Ruimte, Interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen*, Wageningen, Wageningen Universiteit, p151

2 Het gaat volgens de regioanon van Weerselo om maar liefst 46% van het totale landoppervlak, zie: <http://www.regiocanons.nl/overijssel/twente/weerselo/-saasveld-gammelke->, geraadpleegd 24-03-2016

3 Regio canon Weerselo: <http://www.regiocanons.nl/overijssel/twente/weerselo/zuivel>, geraadpleegd 24-03-2016

Bekken van Hengelo

Almelo

Weerselo

Rossum

Saasveld

Oldenzaal

Borne

Deurningen

Hengelo

Enschede

Veranderingen in het beekdalsysteem sinds de markeverdeling in de 19e eeuw

Het streven naar maximalisatie van grondopbrengsten is er mede de oorzaak van dat het systeem aanzienlijke veranderingen heeft ondergaan en nog steeds ondergaat. De beeklopen werden vanaf de 19e, maar vooral vanaf de 20ste eeuw ‘geoptimaliseerd’ met als doel een gelijkmatige afvoer van (regen)water te kunnen garanderen.⁴ Ook werden ze verbreed, verdiept en rechtgetrokken. Daarnaast zijn er beken aangelegd op plekken waar begin negentiende eeuw nog geen beken lagen. Dit waren toen drassige moeraslanden die de beek voedde met regenwater. In afbeelding 1.3 en 1.4 is een fragment te zien van respectievelijk de situatie in 1832 en 2014. Het bekenstelsel zelf is nog fijnmaziger geworden, wat voor een versnelde afvoer van regenwater zorgt. De aangrenzende stroomdallanden (de maatlanden), zijn daardoor veel droger geworden.

Deze trend is in het afgelopen decennium gekeerd. In plaats van inzetten op versnelde afvoer van regenwater, worden grote delen van het beekdalsysteem ‘natuurlijker’ gemaakt, met de bedoeling de veerkracht van het beekdalsysteem te herstellen en natuurwaarden te verhogen.⁵ Deze maatregelen volgen op verschillende problemen die zijn ontstaan na het (té) efficiënt maken van de waterhuishouding van het gebied. deze problematiek is kort omschreven in het *Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke*:

“Doordat het systeem niet meer natuurlijk is, treedt er een aantal problemen op: verdroging voor landbouw en natuur op veel plaatsen en vernatting van landbouwgronden in een aantal vlakke benedenstroomse delen. Er heeft een daling van de natuurwaarden plaatsgevonden door de vermindering van de waterkwaliteit, door verdroging van de kwelzones (met hun bijzondere vegetatie) en door het plaatsen van stuwen (ecologische barrière).”⁶

Op verschillende plekken is ruimte gereserveerd om beken te laten hermeanderen. Door de aanleg van retentiebekkens worden piekafvoeren opgevangen zodat de kans op wateroverlast vermindert. Ook andere maatregelen worden genomen om het watersysteem natuurlijker te maken. Denk aan de inbreng van dood hout om de organische structuren in de beek te herstellen en snel- en langzaamstromende delen te creëren met als doel een gevarieerde habitat te laten ontstaan.⁷

Tekentafel-cultuurhistorie

Een groot gedeelte van de geplande (herstel)projecten zijn reeds uitgevoerd. Helaas corresponderen lang niet alle genomen maatregelen ook met de cultuurhistorische situatie. Een aantal van die maatregelen worden nader belicht in hoofdstuk 6. Wanneer deze aanpassingen niet stroken met de cultuurhistorische situatie, maar wel de indruk wekken dat het een ‘oorspronkelijke’ situatie betreft, kan dit de leesbaarheid van het landschap nog verder vertroebelen. Het landschap als cultuurhistorisch pretpark. Een informatief bord vertelt waar we naar kijken, maar niemand kan het nog plaatsen. Een voorde (een ondiepe, doorwaadbare plek in het water) dwars op een dijk? Voor de landschapskenner is dat geen logische situatie, maar voor de leek lijkt het een relict uit vroegere tijden. Voor we er erg in hebben, heeft de tekentafel-cultuurhistorie de ware cultuurhistorie vervangen en raken we ontheemd van ons eigen landschap.

Onderzoek naar het historisch beekdalsysteem

Hoe meer kennis we kunnen vastleggen voordat het verloren gaat, hoe beter. Dit helpt verder verlies wellicht voorkomen. In dit onderzoek ligt de nadruk op het benutten van de historische en fysisch geografische informatie, die is geborgen in veldnamen, om (nieuwe) kennis over het historische beekdalsysteem in het bekken van Hengelo op te doen.

4 Algemeenen dienst van den Rijkswaterstaat (1937) *Beschrijvingen van de Provincie Overijssel, behorende bij de Waterstaatskaart 1937*, 's Gravenhage, Rijksuitgeverij Dienst van de Nederlandsche Staatscourant, p133

5 De term ‘natuurlijker’ wordt gehanteerd in het Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke, zie volgende noot. Het is de vraag hoe deze term dient te worden opgevat. Streeft men ernaar om de natuurwaarden te maximaliseren, doelt men op het systeem (deels) herstellen naar een historische situatie (voordat de mens het watersysteem beïnvloedde) of bedoelt men nog iets anders?

6 Uitvoeringscommissie Saasveld-Gammelke (2008) *Wijziging Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke*, Zwolle, Dienst Landelijk Gebied, p14

7 Didderen, K., R.C.M. Verdonschot, P.F.M. Verdonschot (2008) *Herstel Jufferbeek door houtinbreng, Alterra-rapport 1737*, Wageningen, Alterra, p9

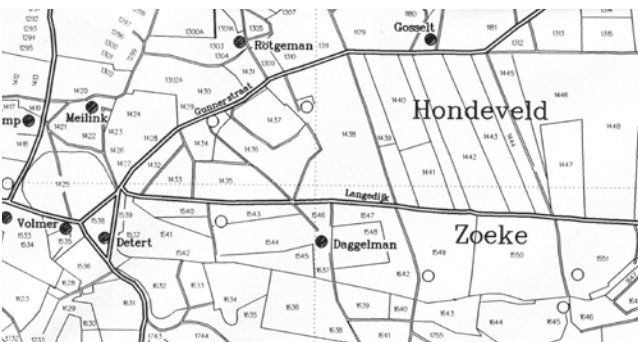
Afb. 1.3 Het historische beekdalsysteem zoals ingetekend op de kadstrale kaart van 1832. Beken zijn soms tijdelijk onderbroken of vinden hun oorsprong aan de rand van natte heide (paars) of matenlanden (lichtgroen). Deze natte landen dienden tijdens de natte wintermaanden wel als beekdal en overstromden ook regelmatig.

Afb. 1.4 Het huidige beekdalsysteem (TOP10NL 2014) is zo mogelijk nog fijnmaziger dan het historische beekdalsysteem. Per saldo zijn er beken bijgekomen. De totale lengte van alle beken samen is sterk toegenomen. Op verschillende locaties is de beekloop rechtgetrokken.

2

Onderzoeksopzet

Boven

Afb. 2.1 Fragment uit de kaart van de marke Dulder, onderdeel van de veldnamen-inventarisatie van Weerselo

Rechts

Afb. 2.2 Het onderzoeksgebied omvat een groot deel van het bekken van Hengelo. De omvang is bepaald aan de hand van de beschikbaarheid van gegevens. Doordat gewerkt wordt met de inventarisatie van de gemeente Weerselo, is het onderzoek toegespits op de marken die onder deze gemeente vallen.

Veldnamen vormen een grote bron voor landschapshistorisch onderzoek, dankzij de talrijke verwijzingen naar de fysisch-geografische toestand van de percelen waar de veldnamen betrekking op hebben. In dit onderzoek worden die verwijzingen benut om meer te weten te komen over het beekdalsysteem van het bekken van Hengelo.

Veldnamen weerspiegelen de relaties tussen de locale, agrarische bevolking en het landschap. Ze vertellen iets over het eigendom, grondgebruik of de fysische geografie. Voor de invoering van het kadaster had vrijwel elk perceel, weg of waterloop een eigen naam. Sinds de invoering van het kadaster is het gebruik van veldnamen steeds meer in onbruik geraakt. Doordat veldnamen van oudsher mondeling werden doorgegeven en daardoor slecht

gedocumenteerd zijn, dreigen de laatste, nog bekende veldnamen verloren te gaan met de oudere generatie agrariërs. Dankzij uitgebreide veldnaaminventarisaties zijn gelukkig vele namen vastgelegd, voordat ze voorgoed in vergetelheid raakten. Dit geldt ook voor vele veldnamen in het 'bekken van Hengelo', die grotendeels zijn vastgelegd in *De Veldnamen van Weerselo, één gemeente, zeven marken*.¹ Deze veldnaaminventarisatie vormt de belangrijkste bron voor dit onderzoek naar het beekdalsysteem van het bekken.

In de veldnamen die in dit gebied zijn geïnventariseerd, wordt de fysisch geografische ondergrond vaak duidelijk gereflecteerd. Het aantal beekdalgerelateerde namen, zoals *Broek*, *Mars*, *Maat*, *Vlier*, *Meden* en *Goor* komen veelvuldig voor, uiteraard in varianten uit het Twentse dialect. Zo wordt *Broek* geschreven als *Brook*, *Maat* is *Moat* of *Möatke* (het verkleinwoord), *Vlier* is *Vleier* of *Vleiert*. Een *Mars* wordt in Twente doorgaans *Mös* of *Möske* genoemd. In deze veldnameninventarisatie zijn de namen voorzien van een nummer, die met behulp van de bijgeleverde kaarten geografisch kunnen worden gelokaliseerd. Het is daardoor mogelijk relaties tussen de veldnamen, fysische geografie en (historisch) bodemgebruik in kaart te brengen. De beekdalgerelateerde veldnamen zijn voor dit onderzoek geselecteerd en gecategoriseerd. Uitsluitend veldnamen die duiden op natte omstandigheden worden meegenomen.

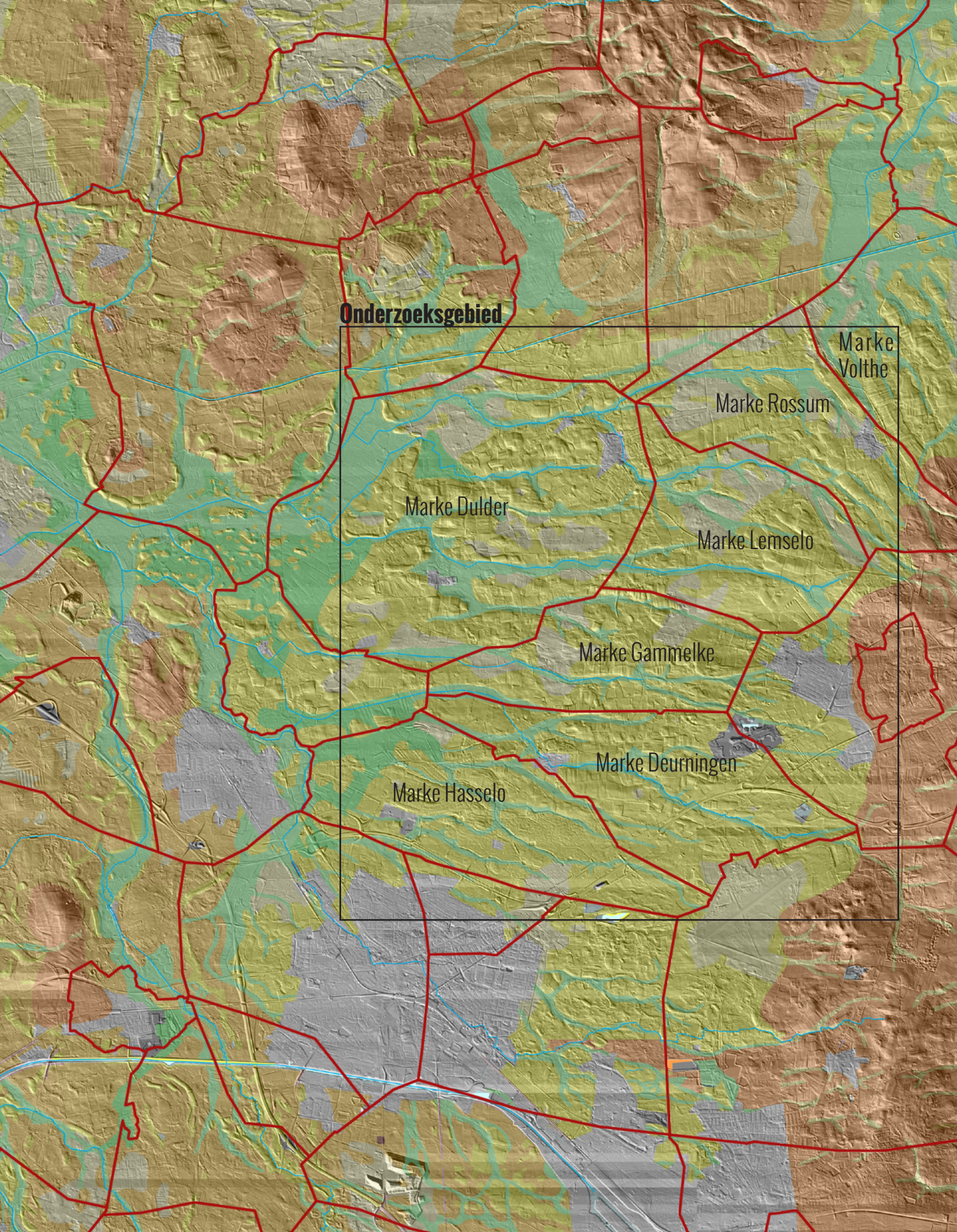
Het betreffen de veldnamen:

- **Brook** (NL *broek*) - laag liggende grond, moerassig. Vaak met struikgewas begroeid land langs de oever van een beekje. Ondergrond vaak natte zandgronden of zandgronden met een dunne veenlaag.²
- **Goor** (NL *goor*) - Slijk, moerassig, modderig gebied. Niet te verwarren met *goarn*, dat duidt op een moestuin, boomgaard of 'stuk grond dicht bij de boerderij'.³
- **Kolk** (NL *kolk*) - doorbraak

1 Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgeverij Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

2 Elerie, H., Th. Spek, C. van Veen e.a. (2009) *Van Jeruzalem tot Ezelakker - veldnamen als levend erfgoed in het Nationaal Landschap Drentsche Aa*, Utrecht, Matrijs, Etymologisch overzicht van naamkundige elementen in de Drentsche Aa

3 Benneker, H.A., H. Boink (1991) *Veldnamen in de gemeente Denekamp*, Denekamp, Stichting Heemkunde Denekamp, p7

- **Moat/Möatke/Mede** (NL *maat, made, soms mede*) - hooiland.⁴ Laaggelegen weilanden, vroeger uitsluitend in gebruik als hooiland. Meestal gaat het om stroomlanden.⁵
- **Mörs/Mörske** (NL *mars, mors*) - moerasland. Land door water omspoelt.⁶ Vrijwel altijd langs of dichtbij de beek gelegen. s Winters overstromden deze gebieden regelmatig, waardoor een vruchtbare sliblaag achterbleef. Het betreffen daardoor vruchtbare hooilanden.⁷
- **Pool** (NL *poel*) - moeras, plas van stilstaand water.
- **Reet** (NL *riet*) - rietbegroeiing, laaggelegen nat.⁸
- **Ven/Vean/Venneke** (NL *ven/vennetje*) - natte laagte, soms met veenbegroeiing.
- **Vleier/Vleiart** (NL *vlier*) - duidt gewoonlijk moerassig of veenachtig land aan.⁹ Moerassige grond met daarop een dunne zode.¹⁰
- **Voort** (NL *voorde*) - doorwaadbare plaats in een moerasgebied of water.¹¹

Naast genoemde veldnamen zijn ook andere namen in gebruik voor (natte) graslanden, maar omdat dit geen namen betreffen die uitsluitend betrekking hebben op natte gronden, zijn deze niet meegenomen in dit onderzoek. Denk bijvoorbeeld aan de veldnaam *veald* (veld, een aanduiding die algemeen gebruikt werd voor woeste gronden). Ook *weerde*, *weer* of *waere* heeft te maken met weiden. Het is afgeleid van 'voeden'.¹² Ondanks dat de kans groot is dat het hier om natte(re) percelen gaat - op daarvoor geschikte gronden werd immers in eerste instantie akkerbouw gepleegd - is niet duidelijk wat de watersituatie precies was. Dat geldt ook voor namen als *stuk*, *part of land*, die zowel voor akkers als hooilanden gebruikt kon worden. Wel zijn de veldnamen met *koel* (kuil), *diek* (dijk) en *gat* meegenomen. Deze hoeven geen relatie te hebben met de nabijgelegen beken, maar omdat de relatie niet direct duidelijk was, is ervoor gekozen deze toch op te nemen. De veldnaam *stroet* of *stroot* duidt eveneens op moerassig gebied, maar werd vrijwel niet aangetroffen en is daardoor buiten beschouwing gelaten.

Onderzoeksvraag en methodiek

Na selectie van voorgenoemde, beekdalgerelateerde veldnamen kunnen we ons de volgende vraag stellen:

Is het mogelijk om het historische beekdalsysteem te reconstrueren aan de hand van veldnamen (met aanvulling van andere historische en fysische geografische bronnen)?

Methodie:

1. Intekenen van beekdalgerelateerde veldnamen op een kaart.

Elk 'type' veldnaam wordt daarbij voorzien van een eigen kleur. Dit levert een 'kleurvlekkenkaart' op met verschillende legenda-eenheden. Aan de hand van deze kaart is vrij gemakkelijk te zien waar welk type veldnaam te vinden is. Concentraties van bepaalde typen veldnamen duiden op een aanzienlijke waarschijnlijkheid dat op die plek de (historische) fysisch geografische situatie gecorrespondeerd moet hebben met de situatie die verwacht wordt bij dat type. De uitkomsten worden verder uitgewerkt in hoofdstuk 3

Bronnen:

- Veldnamencollectie van Weerselo¹³
- TopNL¹⁴
- HisGIS historische, kadastrale kaart 1832¹⁵
- Literatuur

Rechts

Afb. 2.3 De inventarisatie van de veldnamen. Elke 'type' veldnaam heeft een eigen kleur gekregen, waardoor een soort vlekkenpatroon ontstaat welke veldnaamtypen op welke plekken te vinden zijn. Deze kaart is op groot formaat als bijlage toegevoegd aan dit onderzoek.

4 Engelbertink (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p8

5 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*

6 Benneker (1991) *Veldnamen Denekamp*, p8

7 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*

8 Benneker (1991) *Veldnamen Denekamp*, p10

9 Benneker (1991) *Veldnamen Denekamp*, p10

10 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*

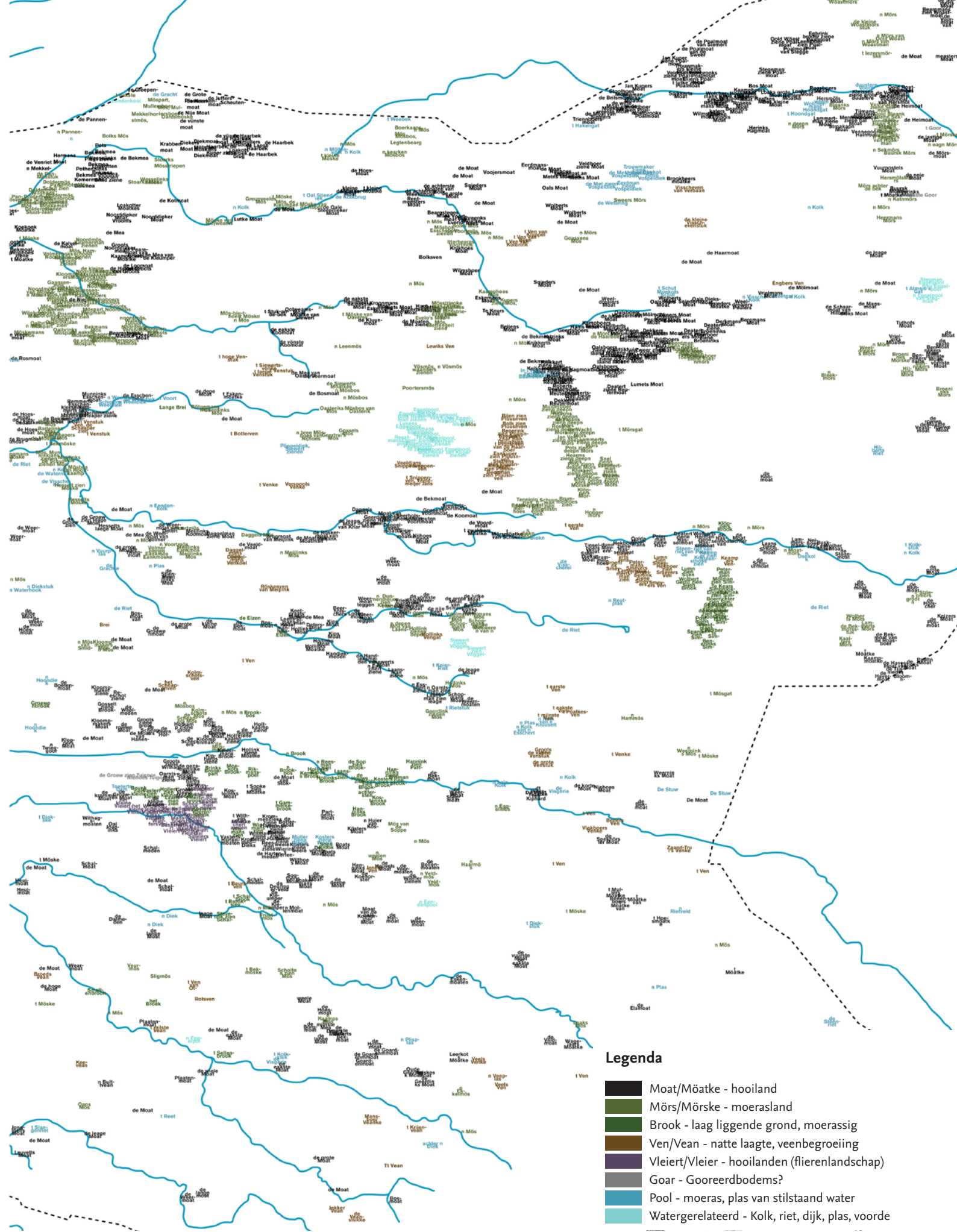
11 Engelbertink (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p9

12 Engelbertink (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p8

13 Engelbertink (1998) *Veldnamen van Weerselo*

14 PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie (BRT)*, te downloaden via: <https://www.pdok.nl/nl/producten/pdok-downloads/downloadservice-basis-registratie-topografie-brt>

15 Fryske Akademy (2015), *HisGIS dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy

Legenda

- Moat/Möatke - hooiland
- Mörs/Mörske - moerasland
- Brook - laag liggende grond, moerassig
- Ven/Vean - natte laagte, veenbegroeiing
- Vleiert/Vleier - hooilanden (flierenlandschap)
- Goar - Gooreerdbodems?
- Pool - moeras, plas van stilstaand water
- Watergerelateerd - Kolk, riet, dijk, plas, voorde

Rechts

Afb. 2.4 De Slangenbeek, één van de beken die door het gebied loopt (door de zuidwesthoek van het onderzoeksgebied). De beek is halverwege de 20ste eeuw 'rechtgetrokken' om een efficiënter bodemgebruik mogelijk te maken.

2. Vaststellen of een indicatie geven van de werkelijke ouderdom van de beekdalgerelateerde veldnamen

Aan de hand van veldnamen is nu een reconstructie gemaakt van het historische beekdalsysteem van het bekken van Hengelo, maar er is niet exact bekend over welke periode deze kaart nu precies informatie geeft. De veldnameninventarisatie dateert uit de periode 1980-1983, maar de veldnamen zelf kunnen veel ouder zijn. Om de kaart te kunnen gebruiken is het noodzakelijk om een globale indruk te krijgen van de ouderdom van de veldnamen. Hiervoor wordt een selectie van de veldnamen nader onderzocht met behulp van historische bronnen om de ouderdom ervan te kunnen bepalen, dan wel een indicatie te kunnen geven van de leeftijd ervan. Dit wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk 4

Bronnen:

- Markeboeken (huidige) gemeente Weerselo (oa. Lemselo, Deurningen, Dulder)¹⁶
- Hisgis historische, kadastrale kaart 1832, met eigendomsgegevens OAT¹⁷
- Literatuur

3. Analyseren van de gegevens uit de aan de hand van andere bronnen.

Fragmenten van deze kleurvlekkenkaart worden in dit onderzoek vervolgens nader geanalyseerd aan de hand van andere fysisch geografische en historische bronnen. Dit is noodzakelijk om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de waarde van de uitkomsten. De kaart zelf roept namelijk weer deelvragen op, zoals:

In welke mate geeft de 'kleurvlekkenkaart' informatie over het beekdalsysteem dat we nog niet konden afleiden uit andere - reeds bestaande historische en fysisch geografische bronnen?

Komt de informatie op de kaart overeen met fysisch geografische informatie uit andere bronnen, zoals de hoogtekkaart, grondwatertrappenkaart en bodemkaart? Zo niet, zijn deze verschillen dan te verklaren?

In welke mate komt het huidige beekdalsysteem nog overeen met de gereconstrueerde situatie?

De analyse en behandeling van deze deelvragen wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk 5 en 6

Bronnen:

- Bodemkaart, inclusief grondwatertrappen¹⁸
- Hisgis historische, kadastrale kaart 1832¹⁹
- Top1oNL²⁰
- AHN2²¹
- Het huidige landschap
- Google Streeview²²
- Beekinrichtingsplan Gammelke-Saasveld²³

16 Historisch Centrum Overijssel (HCO), Toegangsnr. 157, Inv.nrs. 782, 290, 228

17 Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*. De gegevens uit de OAT (Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel) zijn opgenomen in deze dataset.

18 Alterra Wageningen (1960, gedigitaliseerd in 2000) *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen, Alterra

19 Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*

20 Zie noot 14

21 AHN (2013) *GIS-Dataset Algemeen Hoogtebestand Nederland, 5 meter-grid (AHN2)*, te downloaden via PDOK en het Nationaal Georegister

22 Via [google.nl/maps/](https://www.google.nl/maps/)

23 Dienst Landelijk Gebied (2004) *landinrichtingsplan Gammelke-Saasveld 1998/2008*, Zwolle, Provincie Overijssel

3

Reconstructie van het beekdalsysteem

Vlekkenkaart aan de hand van veldnamen

De 'vlekkenkaart', die ontstaat na het intekenen van de verschillende typen veldnamen, heeft een aantal legenda-eenheden. Om de kaart goed te kunnen interpreteren is het noodzakelijk iets meer te weten over de verschillende typen. In dit hoofdstuk worden ze daarom allemaal iets uitvoeriger behandeld.

Moat/Möatke/Meden - hooiland

Maat/made is verwant aan maaien en betekent 'land dat gemaaid wordt' oftewel 'hooiland'.¹ Maat is dus een naam voor een cultuurlandschapstype. Etymologisch is maat volgens Spek vermoedelijk wel een natuurnaam geweest, afgeleid van het Indogermaanse *mad 'nat, doordrenkt, overstroomd'.² Het betreffen hier niet de voedselrijke hooilanden, zoals we die aantreffen langs de rivieren, maar het type schraalgraslanden/dotterbloemgraslanden, die traditioneel aangetroffen worden in beekdalen op arme gronden. Meestal gaat het om zogenaamde stroomlanden, die op natuurlijke of kunstmatige wijze 's winters onder water lopen.³ Op natuurkennis valt hierover te lezen:

"In vergelijking met de moderne hoogproductieve cultuurgraslanden is het een 'schraalland', een grasland met geringere opbrengst. In het verleden, voor de introductie van de kunstmest in de landbouw, waren de Dotterbloemgraslanden echter het meest productieve hooiland dat 'haalbaar' was op natte plekken in landschappen met overigens voedselarme gronden."⁴

Door slechte afwatering, traden de beken 's winters regelmatig buiten hun oevers. Tijdens deze wintervloeden werd een dun laagje vruchtbaar slib afgezet. In de (voormalige) gemeente Weerselo stond jaarlijks ongeveer 500ha onder water.⁵ Dat is ongeveer 5% van het totale oppervlakte. De maatlanden zijn al sinds de oprichting van de marken in de Middeleeuwen onder de markeboeren verdeeld en niet - zoals de woeste gronden - in gemeenschappelijk gebruik. Om te voorkomen dat zuur of sulfaatrijk water vanaf de woeste gronden kon afvloeien op de kalkrijke(re) hooilanden, werd vaak een wal aangelegd. Ook legde men voor dit doel wegen verhoogd aan om te

dienen als leidijk.⁶ De exploitatie als hooiland door boeren is zo goed als overal gestopt.⁷ Dankzij het beekherinrichtingsplan worden een aantal voormalige maatlanden opnieuw beheerd als hooiland.

Deze veldnaam komt zeer veel voor in het beekdallandschap in het bekken van Hengelo. Ze grenzen doorgaans direct aan de beek. Om de verschillende hooilanden van elkaar te kunnen onderscheiden, zijn *moat/möatke*-namen vaak gecombineerd met een eigen naam, zoals *Detert ziene moat* of *'t Sopke ziene Möatke*. Ook aanduidingen over de vorm of locatie komen veelvuldig voor, zoals *de grote Moat* of *de Bekmoat* (grenzend aan de beek).

1 Spek, T. (2004), *Het Drentse Esdorpenlandschap, een historisch geografische studie*, Utrecht, Matijns, p213; Laak, J. ter (2005), *De taal van het landschap, Pilotproject Toponiemen in de Berkelstreek*, Amersfoort, ROB, p111

2 Spek, T., genoemd tijdens mailcontact in verband met dit onderzoek, hierin verwijst hij ook naar: Pokorny, J. (1959) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, p694. Hierin staat: ,naß, triefen; auch von Fett triefen, vollsaftig, fett, gemästet'; Vertaald naar het Nederlands betekent dit: Nat, druipen; druppelen ook uit vet, vol sappige, vet, mesten

3 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

4 <http://www.natuurkennis.nl/index.php?hoofdgroep=2&niveau=3&subgroep=109&subsubgroep=1025&subsubsubgroep=215>

5 Schutten, G.J. (1981) *Varen waar geen water is - Reconstructie van een verdwenen wereld - Geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300-1900*, Hengelo, Uitgeverij Broekhuis/Twensche Courant, p15

6 <http://www.natuurkennis.nl/index.php?hoofdgroep=2&niveau=3&subgroep=109&subsubgroep=1025&subsubsubgroep=215>

7 Idem

Boven
Afb. 3.1 Hooilanden
'Schalmeden'

Onder
Afb. 3.2 Een
verhoogde weg
als afscheiding
naar de maat, om
afstromen van
zuur of voedselrijk
water van de
hogere (voormalige
woeste) gronden te
voorkomen. Rechts
de maat, links jongere
ontginning

Mörs/Mös - moerassig land

Moerassen komen voor in de laagste delen van het beekdallandschap, waarin de ontwatering dusdanig gering is, dat er geen bosvorming plaatsvindt.⁸ Veelal overheersen hier grote zeggensoorten. Een fluctuerend waterpeil is essentieel voor het in stand houden van moerashabitaten. Door ophoping van organisch materiaal, kan op den duur verlanding plaatsvinden. Een moeras is daarom vaak een tussenfase. *Mörs*landen hebben vermoedelijk een verwantschap met de veldnaam *moer/moor*, dat duidt op veenachtige, vochtige grond.⁹ In het onderzoeksgebied komen verschillende varianten voor, zowel *Mörs* als *Mös* en de verkleinwoorden *Mörske* en *Möske*. Er is hierbij geen duidelijk onderscheid te zien in locatie. Zowel *Mörs* als *Mös* worden direct grenzend aan de beeklopen aangetroffen als iets verdere daarvan verwijderd. Dit doet vermoeden dat met beide veldnamen ongeveer hetzelfde wordt bedoeld. Dit wordt beaamd door Schönfeld, die een meer naamkundige benadering hanteert:

“Als eerste lid van een samenstelling ver schijnt *moer-* vaak met een overgangsklank *s* [...] Daardoor kan de vorm *moors-* in contact komen met *moos-*, dat zelf moeilijk uiteen te houden is van *mos*: mnl. *mose* “slijk, modder” en mnl. *mos* “poel, moerassige grond”; en dit *mos-* is op zijn beurt weer moeilijk te scheiden van *mors(eh)*, een bijvorm van *mars(eh)*, *mers(eh)*, *meers(eh)*. Laatstgenoemd woord, dat in ‘t bijzonder voor lage hooilanden wordt gebruikt, strekt zich uit van Denemarken over Duitsland (Westfalen) naar Nederland en België (Frans *marais*) tot in Engeland (*marsh*).”¹⁰

Brook - broek

Oorspronkelijk betekent *broek* ‘moerasland’.¹¹ Het gaat meestal om vochtig, drassig, met wat struikgewas begroeid land langs beekoevers.¹² Afhankelijk van het gebruik gaat het om drassige weilanden dan wel om open broekbossen, begroeid met boomsoorten die bestand zijn tegen (tijdelijk) zeer hoge waterstanden, zoals elzen. De grondwaterstand kan zeer sterk fluctueren en bevindt zich ‘s zomers vaak maar enkele centimeter onder het maaiveld en ‘s winters meestal boven het maaiveld. De bodem van broekgebieden bestaat meestal uit natte zandgronden of zandgronden met een dunne veenlaag.¹³ Broekbossen zijn doorgaans spontaan ontstaan en werden in het verleden vaak gebruikt voor hakhout.¹⁴ In het onderzoeksgebied komen broekveldnamen doorgaans vrij geconcentreerd voor en zijn vaak gelegen op plekken die op de kaart van 1832 nog in gebruik waren als gemeenschappelijke, ‘woeste’ gronden. Dit doet vermoeden dat het hier grotendeels om wat jongere veldnamen gaat. In hoofdstuk 4 en 5 wordt dit nader onderzocht. Broekgebieden zijn doorgaans iets voedselrijker dan veengebieden.¹⁵ Dit wordt in hoofdstuk 5 nader onderzocht.

Ven/Vean - ven, klein, ondiep meertje

Vennen zijn ondiepe plassen, te vinden op de hogere zandgronden. Ze liggen in nat zandlandschap, in vochtige elementen in droog zandlandschap en soms in het beekdallandschap. Vennen zijn dus niet noodzakelijkerwijs gebonden aan het beekdalsysteem, daar ze ook op de drogere delen kunnen voorkomen. In het onderzoeksgebied zijn de meeste *ven*-veldnamen niet beekgerelateerd. Ze worden vooral aangetroffen op de voormalige ‘woeste’ gronden. Wel zijn er enkele uitzonderingen. Deze worden binnen deze studie niet verder onderzocht.

Boven
Afb. 3.3 n Mös-
Moerasvegetatie
Midden
Afb. 3.4
Elzenbroekbos
Onder
Afb. 3.5 De meeste
vennen zijn
na ontginning
grotendeels
verdwenen. Op
sommige locaties zijn
ze blijven bestaan.

8 <http://www.natuurkennis.nl/index.php?hoofdgroep=1&niveau=1&subgroep=5>, geraadpleegd op 25-03-2016

9 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

10 Schönfeld, M. (1949) *Veldnamen in Nederland, Amsterdam*, Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, p41

11 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

12 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

13 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

14 <http://www.natuurkennis.nl/index.php?hoofdgroep=2&niveau=3&subgroep=113&subsubgroep=1036&subsubsubgroep=90>, geraadpleegd op 25-03-2016

15 Spek T. via: Laak (2005), *De taal van het landschap*, p53

Boven

Afb. 3.6 Het flierengebied langs de Deurningerbeek dat momenteel wordt omgevormd tot natte natuur.

Midden

Afb. 3.7 Stagnerend water en een zwavelachtige rottingslucht zijn kenmerken van een goar.

Onder

Afb. 3.8 Een poel

Vleiert/Vleier - flieren, hooilanden

Flieren en maten worden vaak geduid onder één landschapstype, het flieren- en matenlandschap. Zowel *flier*-veldnamen als *maat*-veldnamen worden aangetroffen op plekken die een historisch gebruik als hooiland kennen. Toch is er een verschil. Het gaat hier om een natuurlijk landschapstype, niet om een cultuurlandschapstype.¹⁶ Spekschrijft dat *flieren* in tal van Drentse en Overijsselse brongebieden en bovenloopsystemen worden aangetroffen, doorgaans op de overgangen van voedselarm veenmosveen naar mesotroof broek- of zeggeveen. Het gaat dan meestal om een dunne moerige laag op een zandige ondergrond.¹⁷ In het onderzoeksgebied in Twente wordt dit niet geheel ondersteund, maar dat is mogelijk te wijten aan het feit dat het hier om een serie veldnamen gaat die geconcentreerd liggen op slechts één locatie. Ze worden voornamelijk aangetroffen langs een deel van de zuidoever van de Deurningerbeek. Het betreft hier wel een boven/middenloopstelsel, maar er worden geen moerige gronden aangetroffen, wel kleiige beekdalgronden. Mogelijk dateert de *vleiert*-benaming uit de pré-ontginningstijd en is de veenlaag door ontginning volledig verdwenen, waarna de zandbodem is bedekt met kleiige beekafzettingen. Momenteel worden deze gronden beheerd als graslanden, niet meer als hooilanden. De vlijertsdijk, een aangrenzende, onverharde weg, herinnert nog aan het flierenlandschap. In het herinrichtingsplan Gammelke-Saasveld worden de bewuste percelen aangemerkt om omgevormd te worden tot natte natuur.¹⁸ Dit deel is momenteel in realisatie. Meer hierover in hoofdstuk 6.

Goar (goor) - moerassige, modderige gronden

Over de veldnaam goor (goar in Twents dialect) schrijven Elerie en Spek:

“In het Nederlands betekent ‘goor’ vandaag de dag ‘vuil’, ‘vies’. In veldnamen heeft het te maken met ‘moerassig’, ‘modderig’. Oorspronkelijk zal het woord te maken hebben gehad met ‘gier’, ‘mestvocht’ en verder met ‘gist’. Het heeft wellicht ‘schuimend’ (door een verrottingsproces van planten) betekend.”¹⁹

Hoewel deze veldnaam relatief weinig werd aangetroffen - uitsluitend in de noordoosthoek van het onderzoeksgebied, op de grens tussen de marken Rossum en Volthe en in de zuidwesthoek, aan de rand van de *flieren* (*Vleier/Vleiert*) - is de fysisch-geografische informatie die dit type veldnaam bevat dusdanig specifiek dat deze toch wordt meegenomen. Het gistende rottingsproces ontstaat onder anaerobe omstandigheden. Het is dan ook zeer aannemelijk dat op deze locatie ondoordringbare lagen in de ondergrond zitten, welke zich relatief dicht aan het oppervlak bevinden. Deze lagen voorkomen dat regen- en overstromingswater kan infiltreren in de bodem. Deze gronden blijven lang vochtig. Volgens het bodemclassificatiesysteem, waarin gooreerdbodems een eigen klasse vormen, hebben we hier te maken met bodems met een humusrijke, zwarte bovenlaag van ca. 35-50cm. De bodems vormen de overgang tussen de nog nattere (beek) eerdgronden en iets drogere veldpodzolgronden. De veldpodzolgronden vallen grotendeels samen met de locaties van de voormalige heidevelden, de

gemeenschappelijke ‘woeste’ gronden.

Pool/Plas - moeras, plas van stilstaand water

Poelen zijn natuurlijke of gegraven laagtes, gemaakt om over water voor vee te kunnen beschikken.²⁰ Ze zijn vooral te vinden waar ander drinkwater niet direct voorhanden was. Vooral in Oost- en Zuid-Nederland zijn poelen veel voorkomende landschapselementen.²¹ In het onderzoeksgebied komen poelen niet zo heel veel voor, wat ongetwijfeld te maken heeft met de relatieve nabijheid van water in dit beekdallandschap. Een in het oog springend cluster veldnamen bevat het suffix *Eggelpool*. In

16 Spek, T., genoemd tijdens mailcontact in verband met dit onderzoek

17 Spek (2004) *Het Drentse Esdorpenlandschap*, P208

18 Dienst Landelijk Gebied (2004) *landinrichtingsplan Gammelke-Saasveld*

19 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

20 <http://www.portaalnatuurelandschap.nl>, L01.01 Poel en klein historisch water, geraadpleegd op 25-03-2016

21 Idem

Veldnamen van Weerselo staat hierover: “Bloedzuigers waren in vroeger tijd in verband met aderslaten van groot belang. Aan deze bloedzuigers herinneren namen als *Eggelpool*.”²² Ook Schönfeld noemt dit.²³ Eggel is een verbastering van het Neder-Duitse woord Echel, dat inderdaad bloedzuiger betekent.²⁴ Andere *poel*- of *plas*namen verwijzen doorgaans naar vogels, *vöggelpool* of *eendenplas*. Landen met dergelijke depressies waren niet geschikt als hooiland, maar hadden vermoedelijk wel een nut bij jachtpraktijken.²⁵

Kolk/Weele - doorbraak/schutsluis

Volgens Schönfeld duidt een dergelijke naam, indien deze voorkomt in het zandlandschap van Oost-Nederland, niet op een doorbraak, maar op een drinkvijver voor het vee, vergelijkbaar dus met een poel.²⁶ Het is aannemelijk dat vloedwater in deze regio nooit een dergelijke kracht heeft gehad dat, bij het begeven van de lage dijken, diepe kolken kunnen zijn uitgesleten. Een kolk is ook een ander woord voor schut(sluis). In *Varen waar geen water is* beschrijft Schutten welke methoden gebruikt werden om zompen (schepen waarmee in ondiepe wateren kan worden gevaren) door (te) ondiepe watergangen te loodsen. Dat gebeurde onder andere door stuwen te maken of tijdelijke dammen op te werpen, zodat het water werd tegengehouden en langzaam steeg totdat voldoende diepgang was bereikt.²⁷ In dit onderzoek wordt niet verder onderzocht of het hier om schutsluizen kan zijn gegaan.

Riet - (meestal) rietvegetatie, nat, relatief voedselrijk

Deze veldnaam is, net als *broek* en *mars*, verbonden aan moeraslanden en waterrijke laagtes. In veel gevallen wordt met riet geduid op de rietplant. Volgens Elerie en Spek kan het bij riet echter ook gaan om een wateraanduiding die ‘stromen’ betekent.²⁸

Diek/dijk - kunstmatige ophoging om het aangrenzende land tegen wateroverlast te beschermen.

In het Middel Nederlands betekent het woord *dijk* zowel ‘dijk’ als ‘poel’, een langgerekte kuil waaruit de grond voor de dijk was gehaald. Engelbertinck schrijft hierover: “Vergelijk met het Oost-Friese dik (dam, sloot, kanaal) of het Engelse dike en ditch.”²⁹ Niet alleen de ophoging, maar ook de naastgelegen greppel behoorden daarmee tot de dijk. Wanneer een veldnaam als *Diekmoat* wordt aangetroffen, betreft het vermoedelijk een hooiland waarlangs een dijk is aangelegd om overstroming tegen te gaan. Zonder nader onderzoek is het niet mogelijk te bepalen of het hooiland daarmee beschermd werd tegen het water of het land er net achter. In het eerste geval zal de bodem schraler zijn dan in het tweede geval, omdat het land ‘s winters niet meer overstroomde en er dus ook geen slib werd afgezet. Zoals ook al onder het kopje ‘Maöt’ te lezen is, werden dijken dikwijls aangelegd om te voorkomen dat zuur of zwavelrijk water van de hogere gronden zou afstromen naar de lager gelegen, kalkrijke hooilanden. Dijken dienden vaak ook als (verhoogde) wegen die ‘s winters ook begaanbaar bleven.

Voort/voorde - doorwaadbare plek in het water

De voordden in de Twentse beken bestonden uit kunstmatige, glooiende dammen dwars door de beek, waarover de boeren met hun paard en wagen de beek konden oversteken. Deze voordden belemmerden de waterafvoer.³⁰ Het is daarom aannemelijk dat de bodem in de directe omgeving van een (voormalige) voorde een hoger percentage lutum bevat, omdat er meer slib kon bezinken.

22 Engelbertinck (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p8

23 Schönfeld (1949) *Veldnamen in Nederland*, p74

24 Weiland, P. (1802) *Nederlands taalkundig woordenboek volume II*, EH, Amsterdam, Johannes Allart (geraadpleegd via Google books)

25 Schönfeld (1949) *Veldnamen in Nederland*, p74

26 Schönfeld (1949) *Veldnamen in Nederland*, p122-123

27 Schutten (1981) *Varen waar geen water is*

28 Elerie (2009) *Jeruzalem tot Ezelakker*, veldnamenlijst

29 Engelbertinck (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p8

30 Schutten (1981) *Varen waar geen water is*, p14

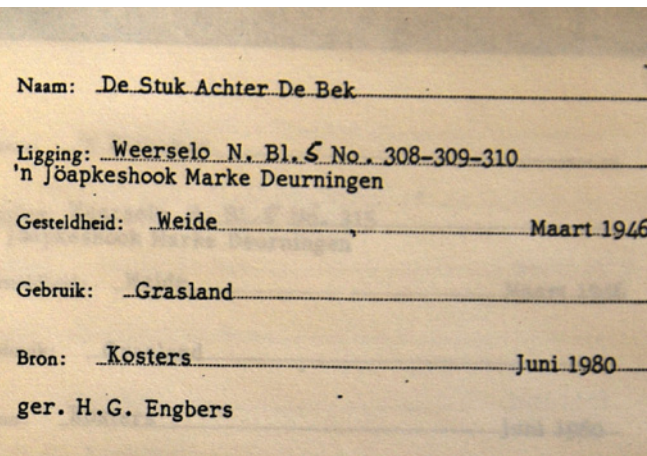

Boven
Afb. 3.9 Rietland
Midden
Afb. 3.10 dijk in de vorm van een verhoogde weg langs nat schraalgrasland (hooiland)
Onder
Afb. 3.11 Een voorde

4

De ouderdom van veldnamen

De dynamische geschiedenis van namen

Naam: De Stuk Achter De Bek

Ligging: Weerselo N. Bl. 5 No. 308-309-310
'n Jöapkeshook Marke Deurningen

Gesteldheid: Weide Maart 1946

Gebruik: Grasland

Bron: Kusters Juni 1980

ger. H.G. Engbers

De 'kleurvlekkenkaart' uit afbeelding 2.3 geeft enig inzicht in het historisch beekdalsysteem in het bekken van Hengelo. Lastig te bepalen is echter op welke periode dit inzicht nu precies betrekking heeft. De veldnameninventarisatie, welke voor deze paper is gebruikt, heeft plaatsgevonden in de periode 1980-1983. Dat wil echter niet zeggen dat de veldnamen ook iets zeggen over diezelfde periode. Deze kunnen namelijk veel ouder zijn. Hoe oud precies is zonder nader onderzoek niet te bepalen.

Veldnamen werden vaak van generatie op generatie mondeling doorgegeven. Zolang deze namen een functie hadden, waren ze onderdeel van de plaatselijke cultuur en, zoals Elderink schrijft in haar boek *Twènter Laand en Leu en Leven*: “[...] wat et Twènter volk zik eenmaal in ‘t heufd har ezat, dat bleef der in zitten, van de heidensche tied tot op oonze dagen.”¹ Of de Twentenaren

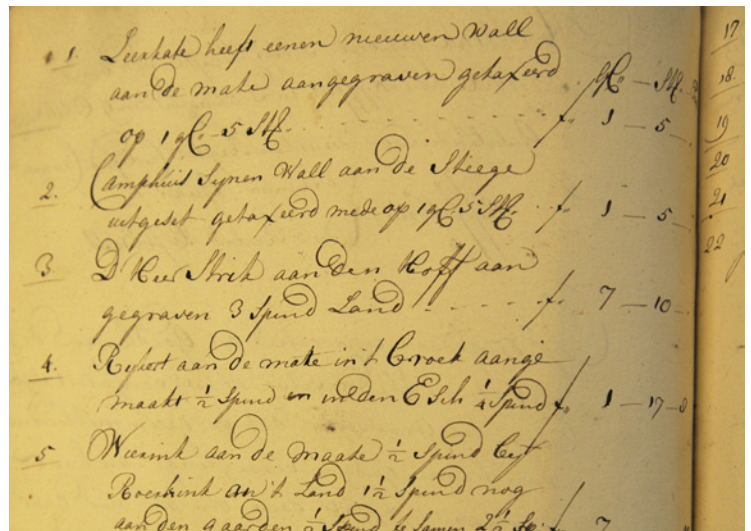
een beter geheugen hebben dan andere bewoners uit Nederlandse regio's valt te betwijfelen, maar feit is wel dat er - toen de schriftelijke (en later digitale) vastlegging van gegevens nog nauwelijks gemeengoed was - mondelinge overleveringen de belangrijkste vorm van kennisoverdracht was. Het was daarbij noodzakelijk te beschikken over een goed geheugen.

Van veldnamen is bekend dat deze een zekere dynamiek hebben. De namen kunnen meeverhuizen met de eigenaar. Ook de verdeling van de woeste gronden van de marken en de ruilverkavelingen hebben grote verschuivingen in de benaming van de gronden meegebracht.² Sommige veldnamen zijn misschien al vanaf de Middeleeuwen in gebruik, andere zijn nog geen eeuw oud. Om de reconstructie van het beekdalsysteem aan de hand van veldnamen in de juiste periode te kunnen plaatsen, is het daarom nodig om enige research te doen naar de dynamiek van veldnamen. In principe maakt het voor dit onderzoek niet uit of de eigenaren veranderd zijn, mits het grondgebruik nog wel hetzelfde is gebleven. Dit betekent dat er geen grote aanpassingen met betrekking tot het beekdalsysteem hebben plaatsgevonden.

Om een voorbeeld te noemen: als maatlanden overgaan van markeboer Daggelmans (bijv. *Daggelmans ziene Moat*) naar markeboer Meijlink (en het wordt dan bijv. *Meijlinks Koomoat* genoemd), dan verandert het grondgebruik niet. Het beekdalsysteem blijft dan ook ongewijzigd. De hooilanden (*maten, moaten of meden*) zijn al sinds de Middeleeuwen als zondanig in gebruik. Deze relatief vruchtbare landerijen werden verdeeld onder de markeboeren en waren dus niet, zoals de 'woeste' gronden en groenlanden, gemeenschappelijk bezit. Wel was het vaak zo dat boeren binnen de marken met toestemming en tegen betaling een stukje woeste grond aan hun maatlanden voegden.

¹ Elderink, C. (1937) *Twènter Laand en Leu en Leven*, Enschede, N.V. v/h van der Loef

² Engelbertinck (1998) *Veldnamen van Weerselo*, p158. Hierin wordt een deel van de veldnamendynamiek gereconstrueerd aan de hand van een akte uit een 17e eeuwse kloosterregister, de kadastrale inventarisatie uit 1837 en de 'huidige' naamgeving uit de inventarisatie.

Links

Afb. 4.1 Veldnamen-fiche uit de veldnamen-inventarisatie voor Weerselo

Boven

Afb. 4.2 Historische kadastrale kaart uit 1832 (Hisgis)

Linksonder

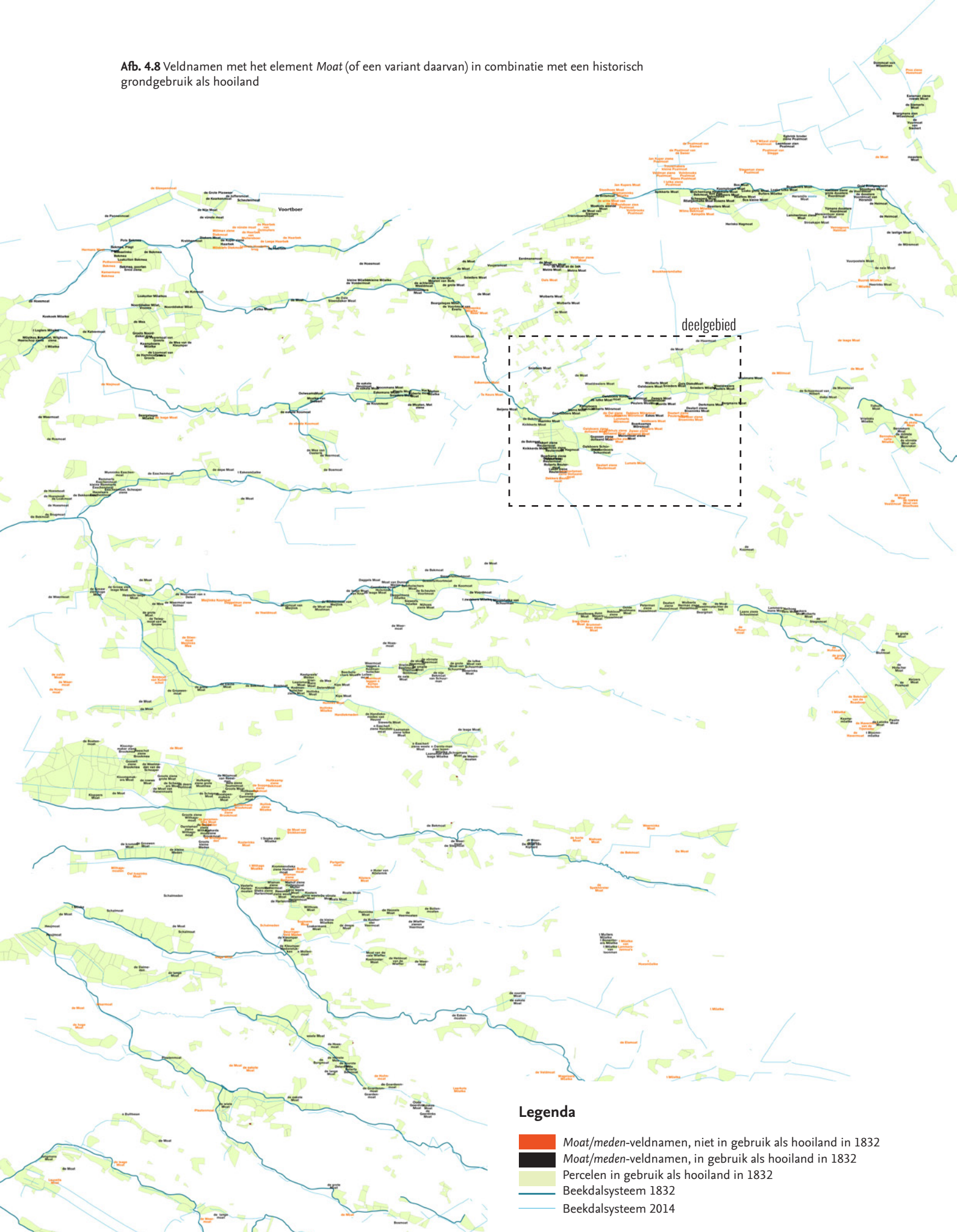
Afb. 4.3 Topografische kaart 1900

Rechtsonder

Afb. 4.4 Fragment uit het markeboek van Deurningen waarin wordt vastgesteld hoeveel elke markeboer van de gemeenschappelijke gronden in eigen gebruik heeft genomen

Afb. 4.8 Veldnamen met het element *Moat* (of een variant daarvan) in combinatie met een historisch grondgebruik als hooiland

Legenda

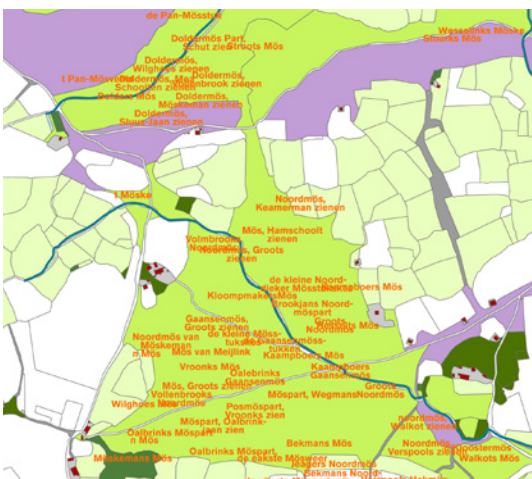
- Moat/meden*-veldnamen, niet in gebruik als hooiland in 1832
- Moat/meden*-veldnamen, in gebruik als hooiland in 1832
- Percelen in gebruik als hooiland in 1832
- Beekdalsysteem 1832
- Beekdalsysteem 2014

Afb. 4.9 deelgebied Lemseler Maten in 1934

Afb. 4.10 deelgebied Lemseler Maten 2014

Afb. 4.11 deelgebied Noord Mors 1832

over de eigenaar, locatie, grondgebruik of bodemgesteldheid zijn toegevoegd. De percelen gelegen in voormalig moerasgebied krijgen namen als [naam eigenaar] + *Mörsmaat*, zoals *Lummers Mörsmaat*. Op de kaart van 1905 is te zien dat de percelen als hooilanden worden beheerd. De detaillering in de kaart maakt duidelijk dat het nog altijd schrale landen betreft waar gras en heide elkaar afwisselen.

Deelgebied in 1934

Al op de kaart van 1934 is te zien dat men heeft opgegeven om de voedselarme bodems te beheren als hooiland. Houtopslag werd niet verwijderd en heeft zich kunnen ontwikkelen tot bos met heideachtige vegetaties op de delen die te schraal waren voor boomgroei.

Deelgebied in 2014

Anno nu is op deze locatie een natuurgebied te vinden dat grotendeels bestaat uit bos, maar waar ook nog enkele - nu als natuurparels beschouwde - stukjes heide zijn te vinden.

Resumerend kunnen we stellen dat de woeste gronden na verdeling eerst zijn ontgonnen, in een poging deze om te vormen tot hooilanden, en toen bleek dat de arme gronden te weinig opleverden, weer 'teruggegeven' aan de natuur. Dat deze percelen bij de veldnameninventarisatie in 1980-1983 allen *moat*namen hebben gekregen en deze, ook toen ze al ruim een halve eeuw niet meer werden beheerd als hooiland, bewijst dat veldnamen minder dynamisch veranderen als verwacht zou worden.

Conclusie

Op basis van voorgaande analyse is het aannemelijk dat het ontstaan van de 'jonge' *moat*veldnamen (oranje in afb. 4.7) te dateren is rond 1840, omdat toen de markegronden zijn verdeeld.⁴ De oudere *moat*veldnamen (zwart in afb. 4.7) zijn te dateren vóór ten minste 1832, maar hebben vermoedelijk een geschiedenis die teruggaat naar de late Middeleeuwen. Het gaat dan uitsluitend om het slot- of kernelement *moat*, niet om andere bestanddelen (zoals een eigenaam of plaatsbepaling). Deze zijn mogelijk minder oud.

Mös/Mörs-veldnamen (afb. 4.11)

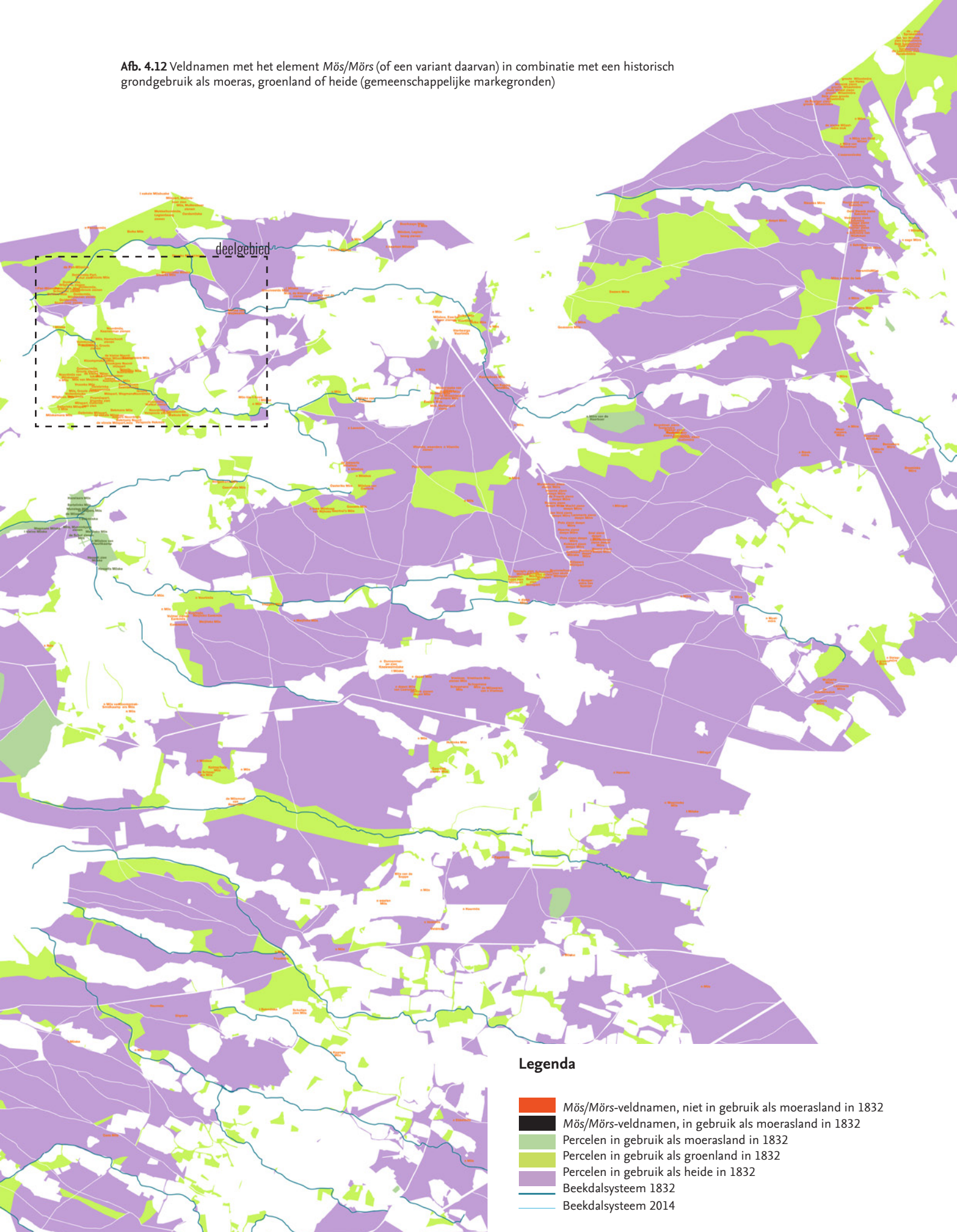
De werkwijze is herhaald voor de veldnamen met de elementen *mös* of *mörs*. In tegenstelling tot wat het geval was bij de *moat*veldnamen, kenden de meeste percelen, die in de veldnameninventarisatie het element *mös*/*mörs* bevatten, in 1832 nog geen moeras als grondgebruik. In afbeelding 4.11 is goed te zien voor welke veldnamen dit geldt en voor welke niet. Opvallend is dat vrijwel alle moerasveldnamen gelegen zijn op de voormalige, gemeenschappelijke, woeste gronden, ofwel de groenvelden (weiden) ofwel de heidevelden. Ook de percelen die in 1832 in gebruik waren als 'moeras' waren gemeenschappelijk markebezit.

Deelgebied in 1832

In het deelgebied zijn uitsluitend veldnamen te zien die pas na 1845 kunnen zijn ontstaan, omdat in dat jaar toen de gemeenschappelijke markegronden van marke Dulder zijn verdeeld, waarna de marke werd opgeheven.⁵ Aan de kleinschalige parceleringen en de vele eigendomsnamen die aan de *mös*/*mörs*veldnamen zijn toegevoegd, is af te

⁴ Het plan van de markeverdeling van de marke Lemselo kwam gereed in 1839, de uitvoering ervan en de ontginning van de percelen zal kort daarop hebben gevolgd. De marke werd opgeheven in 1840 5 HCO, Toegangsnummer 157, Inventarisnummers 290, Markeboek Dulder, 1647-1845

Afb. 4.12 Veldnamen met het element *Mös/Mörs* (of een variant daarvan) in combinatie met een historisch grondgebruik als moeras, groenland of heide (gemeenschappelijke markegronden)

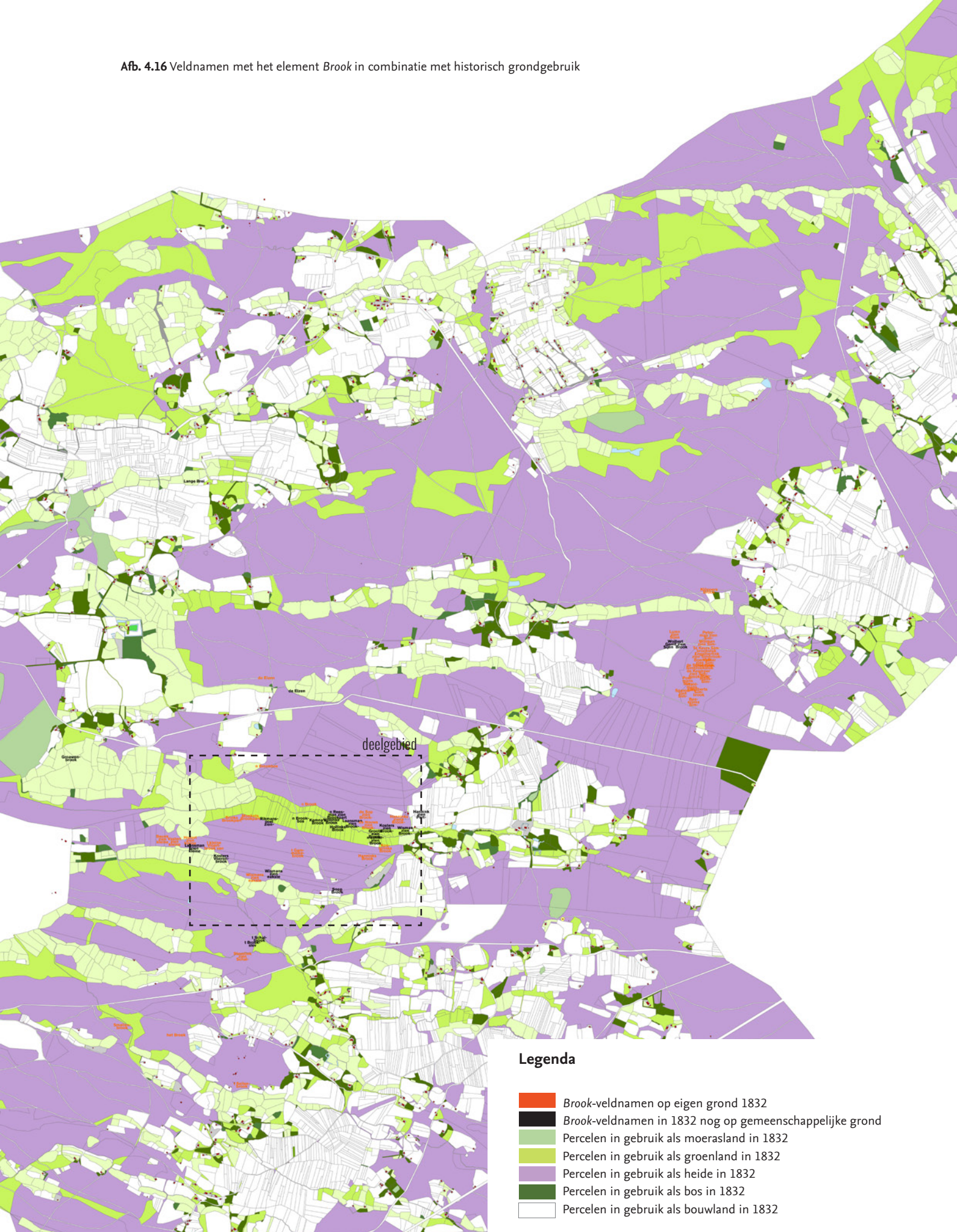

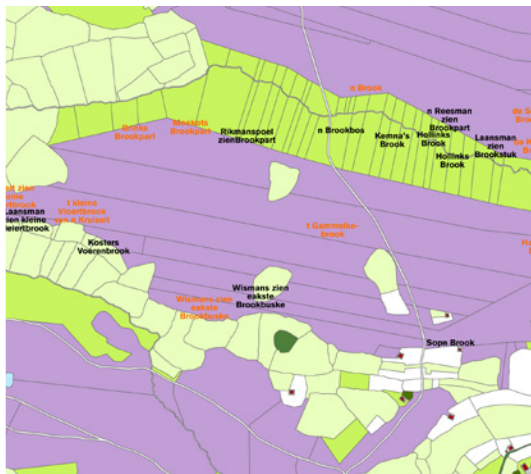
Legenda

- Mös/Mörs*-veldnamen, niet in gebruik als moerasland in 1832
- Mös/Mörs*-veldnamen, in gebruik als moerasland in 1832
- Percelen in gebruik als moerasland in 1832
- Percelen in gebruik als groenland in 1832
- Percelen in gebruik als heide in 1832
- Beekdalsysteem 1832
- Beekdalsysteem 2014

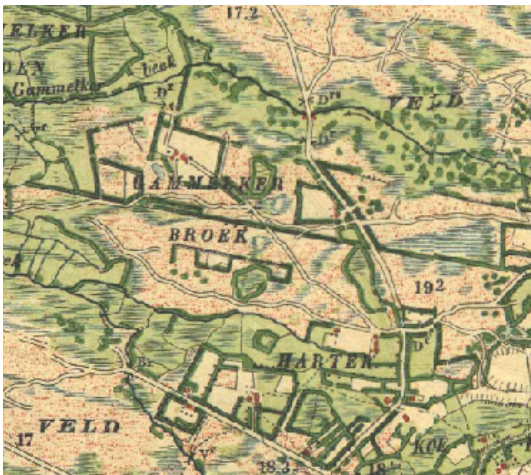

Afb. 4.16 Veldnamen met het element Brook in combinatie met historisch grondgebruik

Afb. 4.17 deelgebied Gammelker Broek in 1832

Afb. 4.18 deelgebied Gammelker Broek in 1905

Afb. 4.19 deelgebied Gammelker Broek in 2014

Deelgebied in 1832

Een deel van de *brookveld*namen is gelegen op de groenlanden. In de meeste marken waren de groenlanden gemeenschappelijk markebezit. Dit deelgebied geldt als één van de schaarse uitzonderingen daarop. Deze waren in 1832 al verdeeld. Dat komt doordat de marke Gammelke, waartoe deze groenlanden behoren, al in 1819 tot verdeling van de ‘woeste’ gronden waren overgegaan. De kleinschalige percelering van de groenlanden staat in groot contrast met de grootschalige percelering van de aangrenzende heidevelden. De lager gelegen, natte broeklanden waren, door slibafzettingen na overstromingen van de Gammelker Beek, voedselrijker en daardoor waardevoller. Op de topografische kaart van 1850 wordt het gebied tussen de Gammelker en Deurninger beek het *Gammelker Broek* genoemd.⁷ Dit verklaart mede de grote concentratie broeknamen in dit gebied.

Deelgebied in 1905

Op de kaart van 1905 is geen duidelijke percelering meer te zien. De gebruikte legenda-eenheid duidt wel op drassige grond en wekt de suggestie van boomweiden. Geen bos, maar grasland met hier en daar houtopslag. Het *Gammelker Broek* is slechts gedeeltelijk in percelen verdeeld.

Deelgebied in 2014

Opvallend is dat de percelen die het eerst werden verdeeld onder de markebewoners, de voormalige groenlanden, in 2014 juist geen agrarisch gebruik meer kennen. De groenlanden hebben nu vrijwel allemaal een bosbestemming. Langs de beek vindt men nu dichte broekbossen en moerasvegetaties, waar het water ‘s winters zeer hoog staat. Het gebied wordt ontwikkeld tot recreatieve, natte natuur.

Conclusie

Broek-veldnamen komt men tegen op de voormalige woeste gronden. We kennen deze als de ‘jonge broekontginningen’. Het moet daarbij gegaan zijn om natte gronden, maar vermoedelijk ook vrij arme gronden. Anders is dat bij de beekbegeleidende, voormalige groenlanden. Deze zijn door regelmatige overstromingen, en de daarmee gepaard gaande slibafzettingen, wat voedselrijker. Deze zijn dan ook eerder in gebruikgenomen, waardoor de kans dat de veldnamen op die locaties ouder zijn, groter is. In Gammelke kunnen deze al in 1819 zijn ontstaan. Deze laatste categorie is voor het huidige agrarische gebruik vaak te nat. Met behulp van mest kunnen de arme, drogere gronden veel geschikter gemaakt worden. De voormalige groenlanden worden daarom vaak ‘verlaten’ en ‘teruggegeven aan de natuur’, zodat hier dichte broekbossen kunnen ontstaan.

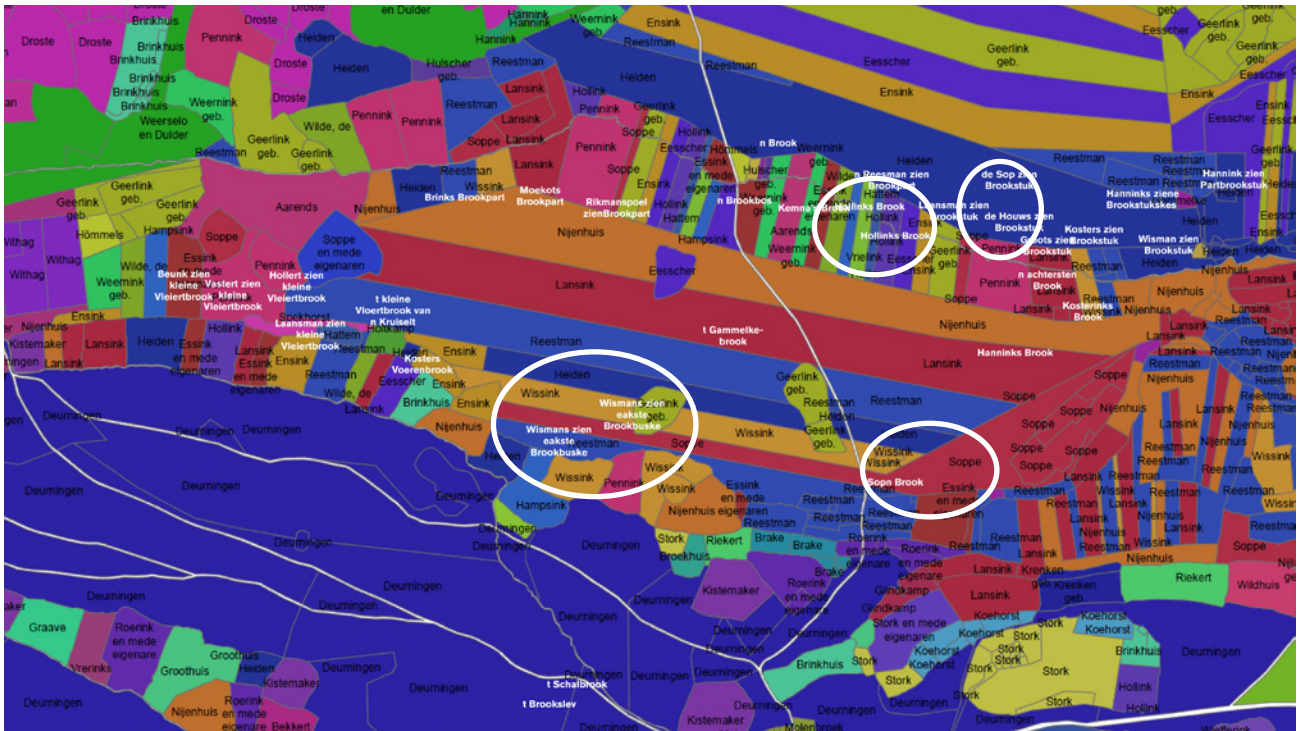
Een studie naar eigenaars

Tot dusver heb ik alleen gekeken naar het element Moat, Mös/Mörs en Brook, maar niet naar de prefix of suffix, welke iets vertelt over bijvoorbeeld de eigenaar, het gebruik of de bodemgesteldheid. Hoewel ik hier geen grote studie van wil maken, is het wel interessant dit enige aandacht te geven. Voor de elementen Brook en Moat heb ik binnen een detailgebied onderzocht in welke mate de eigenaars (families) van bepaalde percelen hetzelfde is gebleven als in 1832 het geval was. Dankzij de informatie uit de OAT (Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel), die bij de kadastrale kaart hoort en waarin de eigenaar per perceel is vermeld, zijn deze gegevens bekend.⁸ In afb. 4.19 en 4.20 de resultaten.

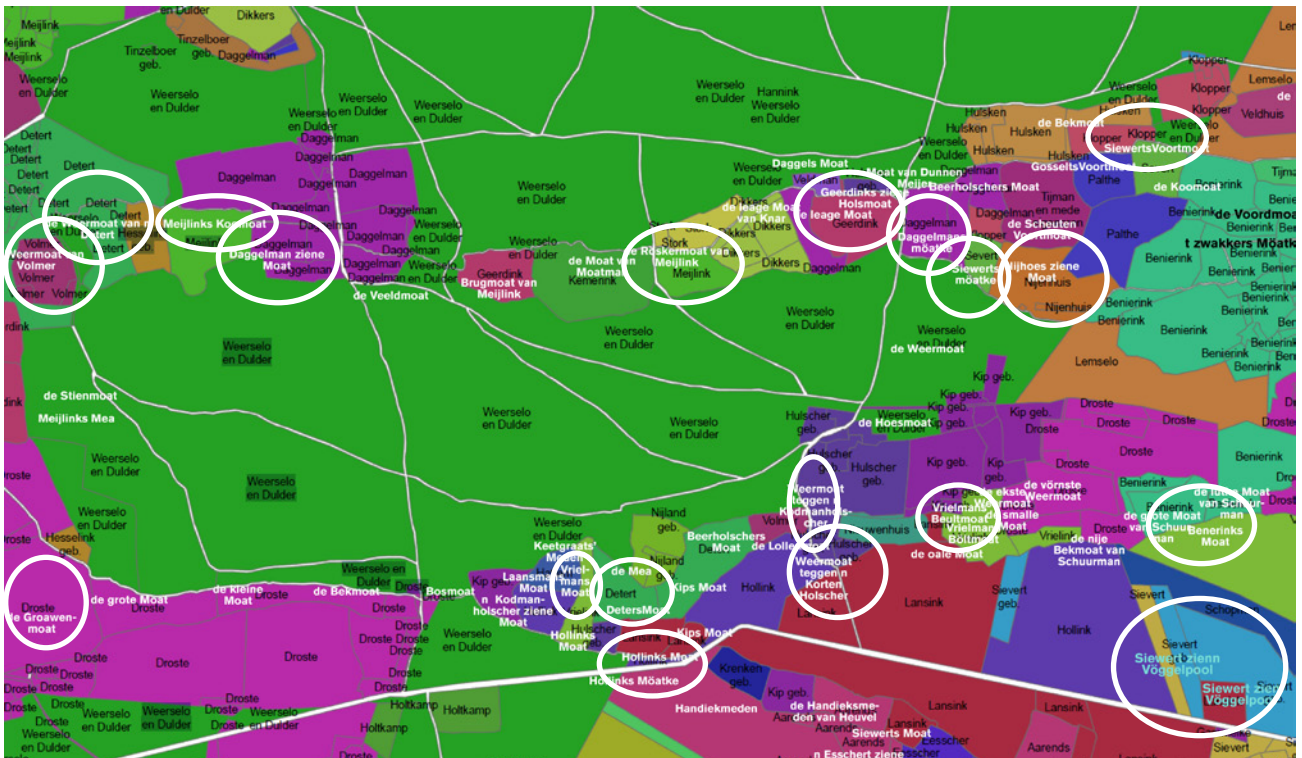
7 Via topotijdreis.nl, geraadpleegd op 26-03-2016

8 Deze gegevens zijn opgenomen in de dataset Kadaster 1832 Overijssel, verkregen via HISGIS.nl

Afb. 4.11 Veldnamen met het element Brook in combinatie met historisch grondgebruik

Afb. 4.20 Brook-veldnamen waarin de eigendomsnaam als suffix of prefix is opgenomen vergeleken met de eigenaarssituatie in 1832. Omcirkeld zijn de veldnamen waarbij de bewuste percelen nog altijd behoren aan dezelfde families. Hoewel er enige overeenkomsten zijn, is het overgrote deel in handen van nieuwe families/eigenaren. Soms gaat het om uitruilen van gronden tussen families onderling, maar een groot deel van de namen worden niet teruggevonden in de familienamen die in 1832 gronden bezaten in het gebied. Het moet hier dan gaan om relatieve 'nieuwkomers'.

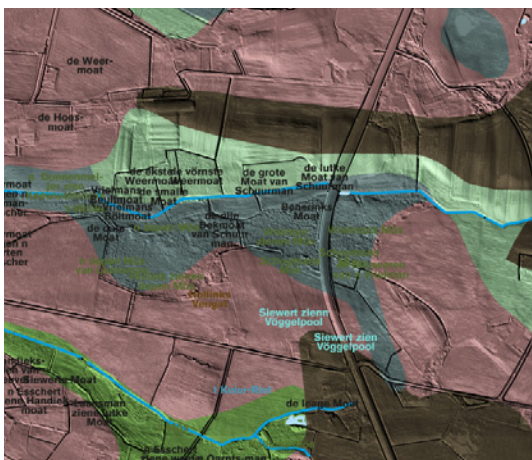

Afb. 4.21 Moat-veldnamen waarin de eigendomsnaam als suffix of prefix is opgenomen vergeleken met de eigenaarssituatie in 1832. Omcirkeld zijn de veldnamen waarbij de bewuste percelen nog altijd behoren aan dezelfde families. Een zeer groot gedeelte komt nog altijd overeen. Dit gegeven maakt het aannemelijker dat moat-veldnamen een hele lange geschiedenis hebben. Gesteld mag worden dat moat-veldnamen in de regel het oudst zijn en de minste (veldnaam-)dynamiek kennen, daarna volgt brook. Mös/Mörs kon niet onderzocht worden, door het ontbreken van eigendomsgegevens, maar vermoedelijk is hier de dynamiek het grootst.

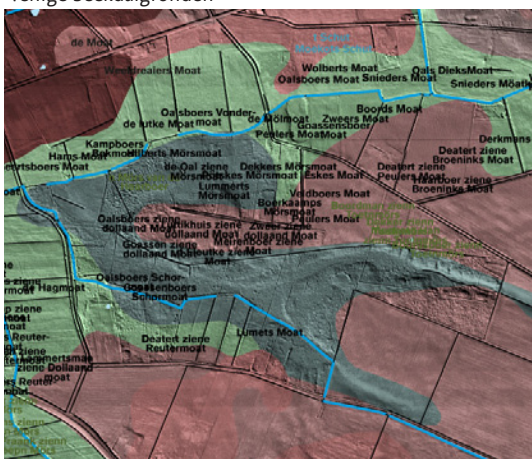
5

Fysische geografie van het beekdalsysteem

In welke mate corresponderen de veldnamen met de fysisch-geografische situatie ter plekke?

Afb. 5.1 Mös/mörs-veldnamen in de bovenlopen, vaak op venige beekdalgronden

Afb. 5.2 Moat-veldnamen doorgaans als lange slierten langs de oevers van de beek. Alleen waar beken samen komen ontstaan clusters. Op alle type beekdalgronden.

De waarde van veldnamen voor het maken van een reconstructie van het historisch beekdalsysteem is sterk afhankelijk van de mate waarin fysisch geografische informatie die geborgen is in deze veldnamen ook daadwerkelijk correspondeert met de (historische) fysische omstandigheden. Dit onderzoek is te kleinschalig om daar sluitende antwoorden op te kunnen geven, maar op kleine schaal, kan de informatie uit de veldnamen wel vergeleken worden met de werkelijke fysisch geografische situatie.

Bodemtype

De landschappelijke bodemkaart, waarop de veldnamen zijn geprojecteerd (afb. 5.3) is te klein afgebeeld om duidelijke relaties te leggen. Toch wordt ook met een beperkte mate van detaillering wel duidelijk dat de beekdalgerelateerde veldnamen sterk verbonden zijn aan beekdalbodems (beekdalgronden, beekoordgronden en leek/woudeersgronden). Een uitzondering geldt voor de *ven*-veldnamen, maar hiervan was reeds geconcludeerd dat *ven* weliswaar duidt op natte bodemcondities, maar dat deze geen relatie hoeft te hebben met het beekdalsysteem. Dit wijst ook uit de bodemkaart. De *ven*-namen (bruin) worden daarom ook niet verder besproken

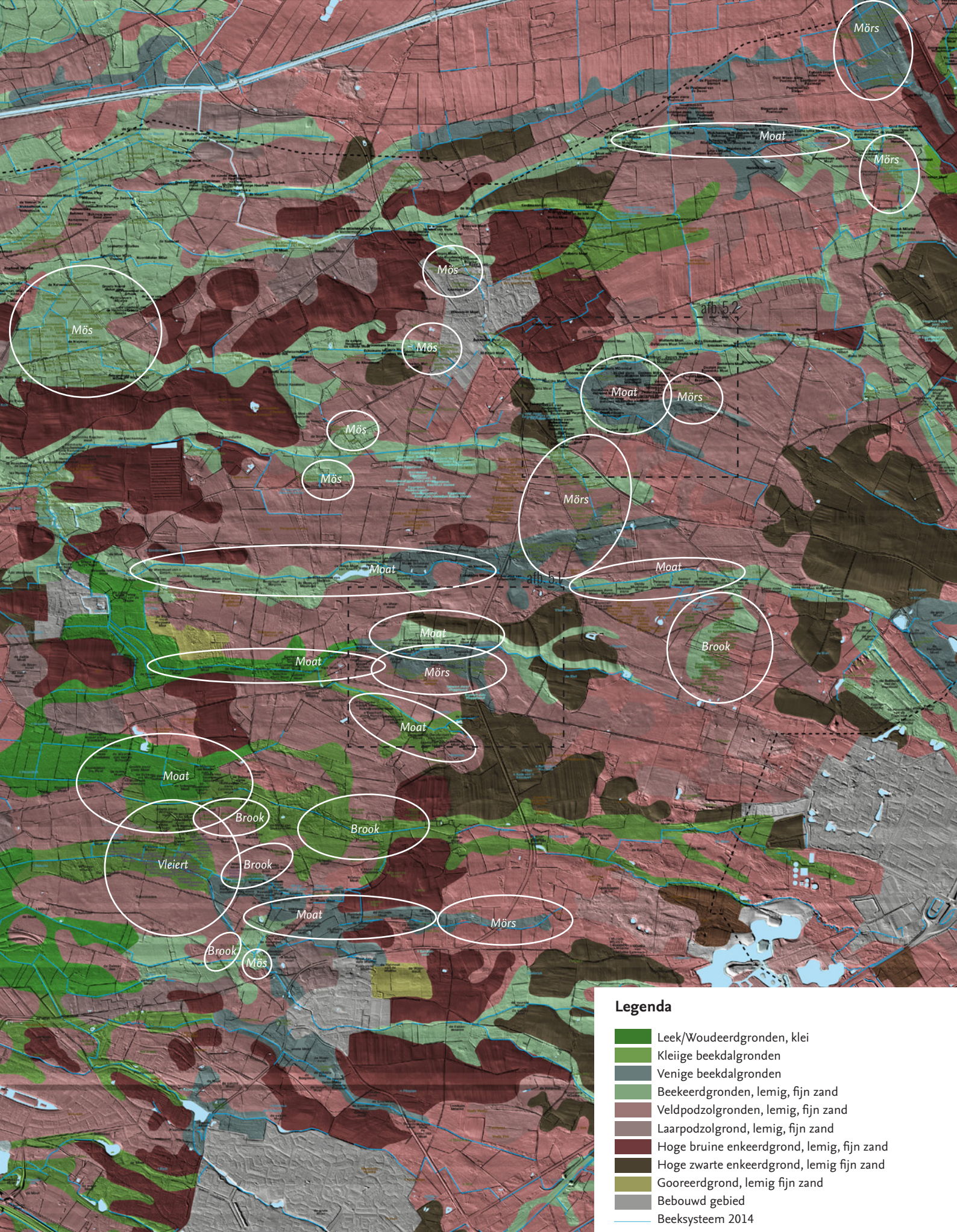
Opvallend is verder dat de *vleiert*-veldnamen (*flieren*) gesitueerd zijn op de leek/woudeerdgronden. Volgens Spek zijn de *flieren* doorgaans gesitueerd op moerige gronden.¹ Op basis daarvan zou verwacht worden dat deze categorie veldnamen juist iets hoger, in het brongebied van de beken, zou worden aangetroffen. Daar zijn namelijk wel enige beekdalgronden te vinden. Wel moet genoemd worden dat het cluster *vleiert*-veldnamen precies op de overgang ligt.

Een aantal clusters van veldnamen (*moat*, *brook*, *vleiert* en *mös/mörs*) is op de kaart gemarkeerd. Hoewel er - op basis van deze patronen - geen sluitende conclusies kunnen worden getrokken, zijn er toch wat interessante opmerkingen te maken. Zo lijken de *brook*-veldnamen vooral voor te komen aan de rand van de beekdalgronden, op de overgang naar veldpodzol- of laarpodzolgronden. *Mös/mörs*-veldnamen bevinden zich doorgaans in de bovenloop van de beken, meestal op venige beekdalgronden. Daarnaast worden ze aangetroffen op beekoordgronden op plaatsen waar stagnerend water te verwachten is, namelijk op plekken die 'ingesloten' liggen tussen hoger gelegen gebieden. Dat geldt met name voor de locaties aan de noordzijde van de kaart in afb. 5.3. *Moat*-veldnamen zijn sterk gebonden aan de beeklopen. Deze veldnamen zijn te vinden op percelen die direct grenzen aan de beek. Waar verschillende beeklopen samenstromen, zijn

Rechts

Afb. 5.3 Landschappelijke bodemkaart van het bekken van Hengelo, waarop de veldnamen zijn geprojecteerd

¹ Spek (2004) *Het Drentse Esdorpenlandschap*, p208

Legenda

- Leek/Woudeerdgronden, klei
- Kleiige beekdalgronden
- Venige beekdalgronden
- Beekeerdgronden, lemig, fijn zand
- Veldpodzolgronden, lemig, fijn zand
- Laarpodzolgrond, lemig, fijn zand
- Hoge bruine enkeerdgrond, lemig, fijn zand
- Hoge zwarte enkeerdgrond, lemig, fijn zand
- Gooreerdgrond, lemig, fijn zand
- Bebouwd gebied
- Beekstelsysteem 2014

Afb. 5.4 Mös/Mörs-velddnames in hogere concentraties aan de randen van sterk wisselende waterstanden

Afb. 5.5 Moat-velddnames in beekdalen, maar deels ook op (veel) drogere gronden.

Afb. 5.6 Moat-velddnames doorgaans aan twee zijden begrensd door gebied met hogere grondwatertrap. Brook zowel op natte als drogere gebieden.

Rechts

Afb. 5.7 Grondwatertrappenkaart van het bekken van Hengelo, waarop de veldnamen zijn geprojecteerd

clusters van *moat*-velddnames ontstaan, maar in alle andere gevallen liggen deze veldnamen in lange slierten verspreid. Ze komen voor op alle beekdalgronden en tevens op leek/woudeerdgronden. Al deze bodemsoorten vallen onder de sub-orde hydro-eerdgronden. Dat houdt in dat ze onder invloed staan van voortdurende of periodiek hoge waterstanden. Daarnaast hebben ze een minerale A-horizont (toplaag), welke maximaal 50cm dik is.

Grondwatertrappen

De beekdalgerelateerde veldnamen worden, zoals ook verwacht werd, overwegend aangetroffen in de gebieden met de hoogste grondwaterstanden. Het gaat dan om grondwatertrappen I t/m III., welke corresponderen met (winter)grondwaterpeil van minder dan 40cm onder het maaiveld.

Mös/Mörs

Wat opvalt is dat *Mös/Mörs*-velddnames in hoge concentraties worden aangetroffen op locaties met overgangen tussen sterk wisselende waterstanden (zie afb. 5.4 voor een voorbeeld). Er is dan vaak ook sprake van lokale kwel, waarbij regenwater, dat op de hogere delen infiltrereert, op lagere delen weer aan het oppervlakte komt. Ook water dat bovengronds afstroomt van de hogere delen draagt bij aan de hoge waterstand. Door een stagnerende afvoer, moerasvegetatie en de moerige ondergrond (die werkt als een spons en water vasthoudt) wordt de waterstand verder opgestuwd. In veel gevallen liggen *Mös/Mörs*-velddnames op locaties die aan drie zijden begrensd worden door gebieden met een hogere grondwatertrap (hoe hoger de grondwatertrap, hoe dieper het grondwaterpeil, dus hoe droger). In veel gevallen zullen die gebieden ook hoger gelegen zijn, zie hiervoor ook afb. 5.11.

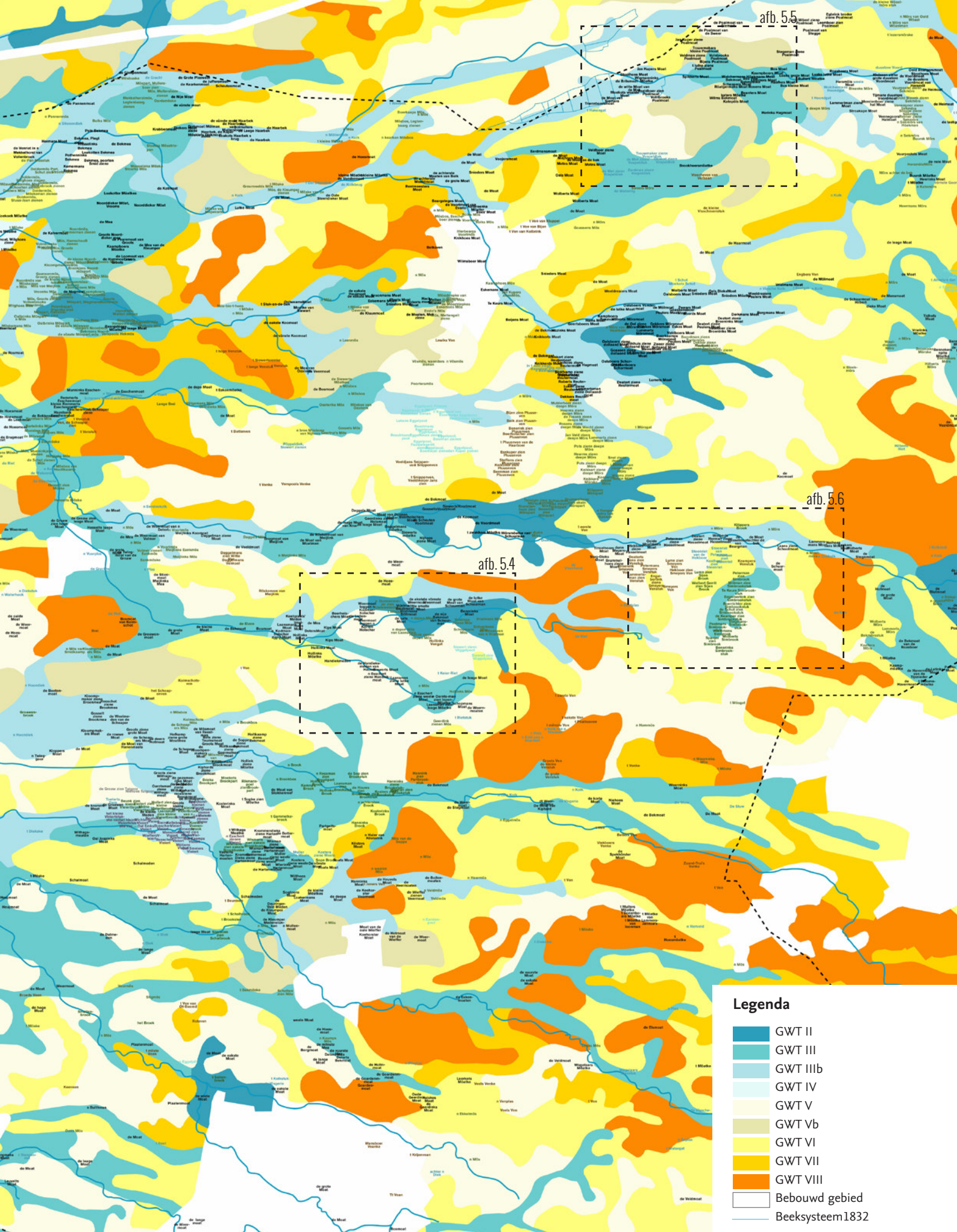
Moat

Moat-velddnames komen in de regel alleen voor op locaties met een grondwatertrap II-IV. Ook kan gesteld worden dat sprake moet zijn van 'stromend' water. Dat wil zeggen dat het water niet wordt vastgehouden in een bekken. *Moat*-velddnames liggen dan ook vrijwel uitsluitend op plekken die slechts aan twee zijden begrensd worden door gebieden met een lagere grondwaterstand. Er zijn uitzonderingen die gelegen zijn in gebieden met een lager grondwaterpeil. Deze liggen grotendeels aan de randen van gebieden met veel *moat*-velddnames. Het is dan echter wel de vraag of deze gebieden ooit beheerd zijn als de historische *moat*-landen, die 's winters regelmatig overstroomden. Vermoedelijk betreft het jongere veldnamen.

Brook

Brook-velddnames zijn wat lastiger te definiëren. Ze komen voor op plekken waar waterstagnatie te verwachten is: plekken met aan drie zijden een (sterk) afwijkende waterstand. Hier hebben we het dus feitelijk over dezelfde condities als bij *mös/mörs*-velddnames. Tegelijkertijd treffen we ook *brook*-velddnames aan de randen van gebieden met *moat*-landen, op de overgang naar drogere bodems. Er is nader onderzoek nodig om te achterhalen waar het verschil in zit. Wellicht heeft het te maken met het feit dat het element *brook* zowel gebruikt wordt voor broekbossen als voor jonge (broek)ontginningen? In dat geval kan de locatie een aanduiding zijn voor de ouderdom van de veldnaam. Wanneer ze op gelijke plekken als *mös/mörs*-velddnames worden aangetroffen, gaat het vermoedelijk om een jongere veldnaam, dan wanneer deze aan de randen van *moat*-gebieden worden aangetroffen.

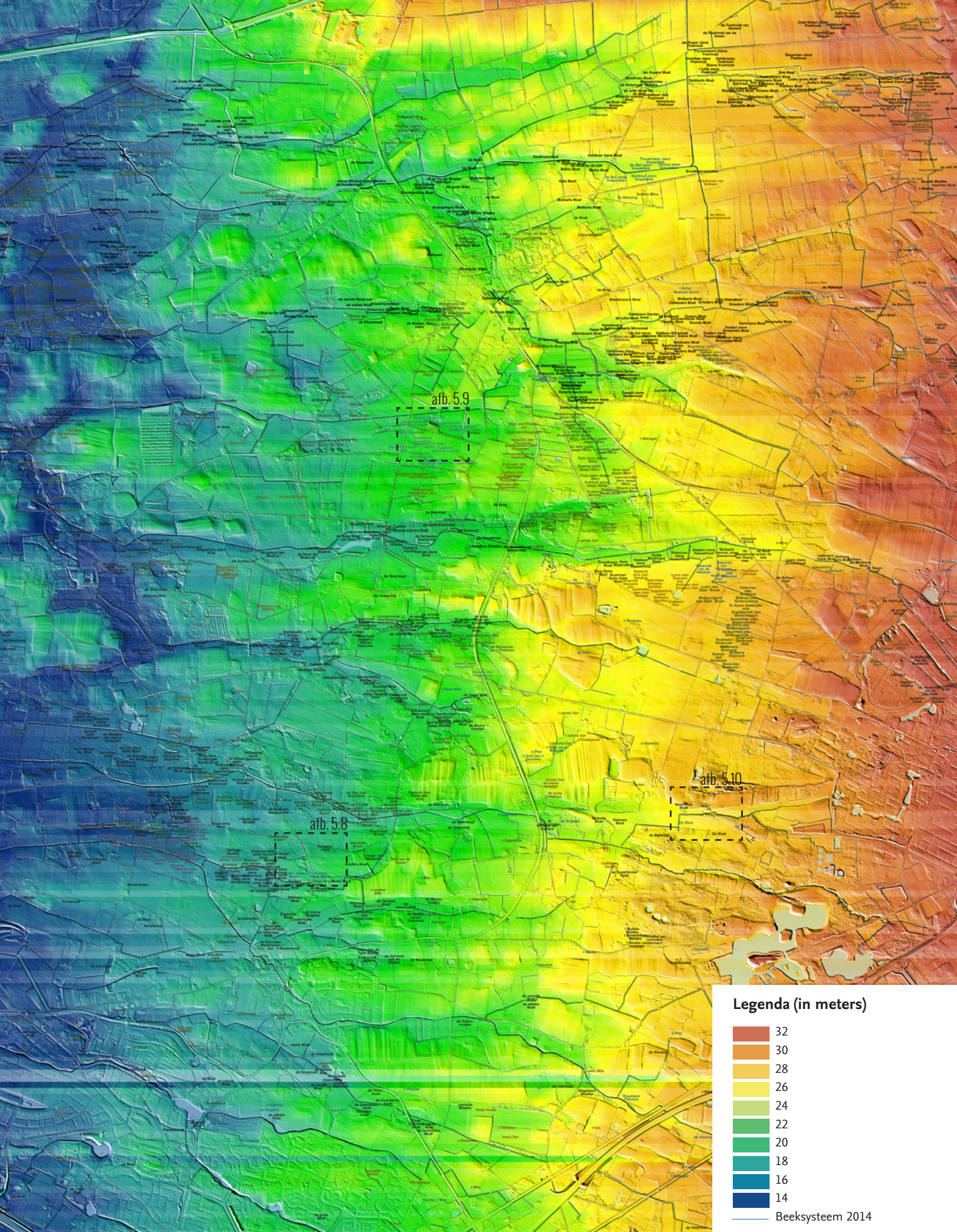
De water-velddnames als *kolk/weele*, *pool*, *voort* etc. (de blauwe namen op de kaart) hebben in dit onderzoek tot dusver weinig aandacht gekregen. Deze zullen iets ander bekeken worden aan de hand van de hoogtekkaart.

Legenda

- GWT II
- GWT III
- GWT IIIb
- GWT IV
- GWT V
- GWT Vb
- GWT VI
- GWT VII
- GWT VIII
- Bebouwd gebied
- Beeksysteem1832

6

Het huidige beekdal

Wat resteert van het 19e eeuwse beekdalsysteem?

Het huidige beekdalsysteem is fragmentarisch in kaart gebracht tijdens een fietstocht in het bekken van Hengelo. Daar waar onderdelen van het beekdalsysteem duidelijk in het landschap te herkennen waren, is een foto gemaakt. Deze zijn later vergeleken met de historische, 19e eeuwse situatie.

Zoals in de inleiding in hoofdstuk 1 beschreven, heeft het beekdalsysteem al de nodige transformaties ondergaan. Momenteel vinden er grootschalige aanpassingen aan diverse beeklopen plaats, met name in de marken Dulder, Gammelke, Lemselo en Deurningen.

Beeklopen krijgen een meer 'natuurlijk' verloop. De veelal recht(er) getrokken beeklopen mogen weer krom worden en worden daarvoor in meanderende patronen aangelegd. De betonnen beschoeiing, die dienden als oeverbescherming, zijn langs de meeste beekoevers verwijderd, zodat natuurlijke erosie

kan plaatsvinden en de beken een steeds natuurlijker verloop zullen krijgen. Dit laatste heeft uiteraard ook een ecologische waarde, omdat er zo meer gradiënten van droog naar nat ontstaan. De biodiversiteit zal hierdoor toenemen.

De maatregelen beperken zich niet uitsluitend tot de beken. Een deel van de aangrenzende, beekbegeleidende, voormalige hooi-, broek- en moeraslanden, die sinds midden 20ste eeuw in gebruik waren als weiland, worden omgevormd tot natte natuur.

Planologische concessies

Er is getracht om de ontwikkeling van die natte natuur zoveel mogelijk te koppelen aan de percelen die - ook voor de grootschalige, 19e en 20ste eeuwse ingrepen aan het beekdalsysteem - tot de natte landen hebben behoord.¹ Dit is niet overal gelukt, omdat de medewerking van alle betrokken agrariërs daarvoor vereist is. Boeren krijgen weliswaar een vergoeding wanneer zij besluiten om gronden in de beekdalen te laten vernatten en verruigen, maar dat is niet voor alle boeren voldoende. Het moet immers wel passen binnen de bedrijfsvoering. Hier zijn dan ook enkele concessies in gedaan. Ook vanwege infrastructurele of ecologische redenen is er op een aantal locaties voor gekozen om het watersysteem (nog verder) te verleggen in plaats van deze te herstellen naar de cultuurhistorische situatie.

Boven

Afb. 6.1 De nabijheid van een beek als verkoopargument voor romantisch wonen op natte gronden. Een woonwijk op de Dalmeden.

Rechts

Afb. 6.2 Twente als openluchtmuseum. Een Voorde dwars op een dijk? Een planologische concessie of een cultuurhistorische dwaling?

¹ Voor het gemak hanteren we hiervoor de situatie in 1832, omdat hiervoor - door de invoering van het kadaster in die periode - betrouwbare gegevens voor bestaan. Dit is ruim voor de markeverdeling. Er hadden toen al wel de nodige ingrepen in het watersysteem plaatsgevonden, maar niet op de grote schaal waarin deze de afgelopen anderhalve eeuw zijn doorgevoerd.

Boven

Afb. 6.3 De zeer ernstige overstromingen in Twente in 1925 vormden de aanleiding voor een tweede aanpassingsronde om de afwatering van het gebied te verbeteren.

Rechts

Afb. 6.4 Route door het bekken van Hengelo met gefotografeerde locaties.

dusdanig overschreden, dat het op Rijksniveau beoogde stimuleren van landbouwactiviteit in het oosten van het land in de regio Twente niet zinvol zou zijn voordat er verandering in de situatie was aangebracht.²

Ondanks verzet van de boeren, die het kostbare laagje slib dat de overstromingen achterlieten op de hooilanden niet wilden missen, werden er na zeer ernstige overstromingen, waarbij ook de steden onder water liepen, toch maatregelen getroffen om de capaciteit van het watersysteem te vergroten. Er werden onder andere stuwen aangelegd, te sterke bochten werden afgesneden en waterlopen werden verdiept.

Het huidige beekdalsysteem

Een lange geschiedenis van aanpassingen aan het watersysteem en overbemesting, in combinatie met klimaatveranderingen en nieuwe inzichten, maakten dat de afgelopen decennia een andere weg moest worden ingeslagen. Om het systeem robuuster te maken en verdroging tegen te gaan, worden waterpeilen (al dan niet kunstmatig) verhoogd en wordt (opnieuw) natte natuur gemaakt. De ecologische en recreatieve doelen lijken daarbij echter te prevaleren boven de cultuurhistorische waarde, met als gevolg dat het landschap mogelijk nog minder leesbaar wordt. Om te onderzoeken of dat het geval is, is een kleine veldstudie gedaan, waarbij een aantal van de meest recente ingrepen is onderzocht.

In perspectief plaatsen

Nu is de vraag: Is dat erg? Het Nederlandse landschap is een gebruikslandschap, gevormd en geboetseerd naar de wensen en gebruiken van de mens. Daar zit immers ook de cultuurhistorische waarde geborgen. Al vanaf de Middeleeuwen wordt er 'geknutseld' aan de beeklopen. Om de Twentse waterproblemen, die zich zowel 's zomers als 's winters voordeden, het hoofd te bieden, werd aan het eind van de 19e eeuw het waterschap Regge opgericht. Blankestijn schrijft hierover in *Het ontstaan van twee waterschapsculturen, Over de geschiedenis van het Waterschap Regge en Rijnland*:

“De ondiepe rivier- en beekbeddingen en de meanderende vorm van de Regge en de beken die op deze rivier uitwaterden werden als oorzaak van de overstromingsproblematiek aangewezen. [...] dat de afvoeren van de rivier De Regge en haar vele beekvertakkingen de capaciteit van de bestaande waterinfrastructuur

² Blankestijn, M.L. (2011) *Het ontstaan van twee waterschapsculturen: het hoogheemraadschap van Rijnland en waterschap de Regge*, Amsterdam, AISSR, p81

De brooklanden van Gammelke

De eerste onderzochte locatie betreft de al eerder besproken *brook*-landen van marke Gammelke (zie hoofdstuk 4, p26). In de 19e eeuw waren deze percelen in gebruik als groenlanden (weilanden), maar al vroeg in de 20ste eeuw vindt er boomvorming plaats en ontstaan er op den duur vrij dichtbegroeide broekbossen met een - van nature hoge waterstand. Om wateroverlast op de omliggende percelen te voorkomen, wordt een diepe afwateringssloot gegraven.

In het inrichtingsplan is dit broekbosgebied aangemerkt als natte natuur, een logische keuze, omdat de natte natuur al grotendeels gerealiseerd is. Een iets hoger gelegen weideperceel dat tussen de broekbossen ligt, wordt momenteel ook omgevormd tot natte natuur, zie afb. 6.5. Hiervoor was een hoger waterpeil nodig. Niet onderzocht is of dit is bereikt door het waterpeil in de beek te verhogen of door grond af te graven tot het gewenste waterpeil is bereikt. Het waterpeil stond, tijdens het veldonderzoek, erg hoog, maar dit is vaker voorgekomen, ook in het verleden voordat het inrichtingsplan werd uitgevoerd.

Uit de beek zelf zijn de beschoeiingen verwijderd en waar mogelijk heeft de beek een meanderend verloop gekregen. Het verwijderen van de (vaak betonnen) beschoeiingen heeft een hoge ecologische waarde, omdat de oevers daarmee natuurvriendelijker worden gemaakt (meer gradiënten van nat naar droog). Ook krijgt de beek zo een dynamischer verloop, omdat erosie in buitenbochten en aanslibbing in de binnenbochten zo meer kans krijgt. Bovendien heeft het vanuit cultuurhistorisch oogpunt een meerwaarde. Het beekstelsel heeft tot de vorige eeuw altijd een zekere dynamiek gekend.

Geheel boven

Afb. 6.5 Een voormalig weiland wordt omgevormd tot moeras.

Boven

Afb. 6.6 De broekbossen waren sterk verdicht en zijn opener gemaakt.

Het laten hermeanderen is een iets ander verhaal. Het heeft weliswaar een bepaalde charme, maar botst tegelijkertijd ook met het omliggende land. Dit bestaat uit rationeel verkavelde, rechte percelen met een rechtlijnige infrastructuur. Ook de zeer diepe greppels met een duidelijk afwijkend waterpeil doen vervreemdend aan. Het omliggende landschap 'volgt' niet meer vanzelfsprekend uit de (ogenschijnlijk) natuurlijke situatie die er wordt aangetroffen. Voor de kenner is het duidelijk dat (tenminste een deel van) de ingrepen aan de beek later hebben plaatsgevonden en zijn ingepast in het rationele, vrij jonge agrarische landschap. Voor de leek geldt dit echter als een leuk nieuw, recreatief stukje natuur waar je eerst niet kon komen, maar nu wel en wat als een (verloren?) 'parel' tussen de landerijen ligt. Iets waar je voor omfietst misschien? Men ziet het vermoedelijk niet als één geheel of is in ieder geval niet in staat om beide landschappen als één samenhangend, cultuurhistorisch systeem te lezen. Er ontstaan twee losse systemen, dat van het 'natuurlijk' landschap en dat van het culturellijke landschap, die door elkaar heenlopen. Dat doet de leesbaarheid van het landschap geen goed en betekent verlies aan cultuurhistorische waarden.

Afb. 6.7 Omvorming tot natte natuur aan één zijde van de weg

Afb. 6.8 Locaties van de foto's

Afb. 6.9 Hoogtekaart

Afb.6.10 Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke

Afb. 6.11 Beschoeiingen zijn verwijderd en de rechte beekloop mag weer meanderen

De Vuilenvoorde van de Handijksweg

Door het niet volgen van fietsknooppuntroutes, maar onverharde paden te kiezen, kun je op onverwachte plekken terecht komen. Zo ook deze plek, de *Vuilenvoorde*, een doorwaadbare, ondiepe plek in het water. Om er ook met agrarische voertuigen overheen te kunnen, was de bodem verstevigd met betonprofielen, maar verder leek alles nog zoals het hoorde te zijn.

Als geboren Twentenaar, die ook nog wel van fietsen houdt, was ik verbaasd dat ik dit bijzondere, cultuurhistorische element nog nooit was tegengekomen. Het voelde als een ontdekking, maar tegelijkertijd gaf het me ook veel vragen. De ingeslagen weg heette immers Handijksweg, hoogstwaarschijnlijk vernoemd naar een dijk, een verhoging om water tegen te houden. Een *voorde* dwars op een dijk is dan ook niet logisch, want daarmee wordt immers water binnengelaten. Ook het woord *Vuilenvoorde*, dat op een nogal groot bord naast de *voorde* te lezen was, leek mij niet helemaal kloppen. In het Twents dialect wordt *voorde* immers verbasterd tot *voort*, soms met een *-d* geschreven.

Dat vroeg om nader onderzoek. Op Google Streetview, waar deze locatie nog in de situatie van maart 2011 te zien is (afb. 6.12), was de Handijksweg nog 'voordeloos'. Betreft het dan misschien een teruggebrachte situatie? In 1832 waren zowel de dijk als de voorde nog niet aanwezig in 1832. Op de kadastrale kaart (afb. 6.13) zijn deze althans nog niet ingetekend. Op de topografische kaart van 1860 worden de *Handijksmeden* omringd door een (vermoedelijk verhoogde) weg. Deze weg bestaat nog steeds en is de onverharde *Handijksweg*. Ook de *Vuilenhoek* staat hierbij aangegeven. Aan de zuidzijde van de Handijk (bij de pijltjes) lijkt een schut, brug of misschien een voorde te bestaan waardoor de watersystemen toch met elkaar in verbinding staan. In een dijk lijkt het eerste het meest voor de hand te liggen, zodat water wel kan worden ingelaten, maar niet uit. Het perceel ten zuiden, corresponderend met de veldnaam *n Esschert zien Weele Moat*, vormt een depressie in het landschap en zou ontstaan kunnen zijn door erosie na een dijksverschuiving (*weele* is Twents dialect voor *wiel*). Erg voor de hand liggend is dat echter niet, omdat de stroomrichting tegengesteld is aan de geërodeerde vorm. Nader onderzoek is nodig om hier meer over te weten te komen. Hoe dan ook, de locatie ligt enkele tientallen meters verderop. Op de topografische kaart van 1905 (afb. 6.15) zijn er geen tekenen meer van een *voorde* op die plek. Misschien ligt er nu wel een *voorde* ter hoogte van de gemarkeerde plek? Hoe het ook zij, op

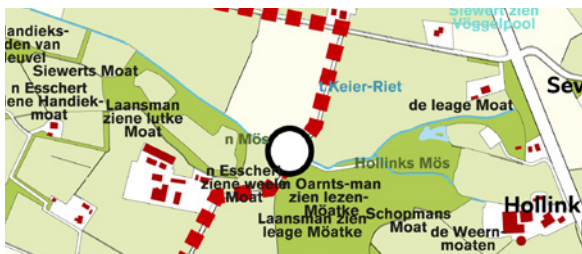
de plek waar nu de *Vuilenvoorde* is gesitueerd, heeft nooit een *voorde* gelegen.

De akker die links op afb. 6.12 te zien is en die al op de kaart van 1832 in gebruik was als akker en een zeer markante hoogte vormde in het gebied, is voor dit inrichtingsproject meer dan een meter afgegraven om omgevormd te worden tot natte natuur (afb. 6.21). Dat is misschien nog schadelijker dan de aanleg van nep-cultuurhistorie.

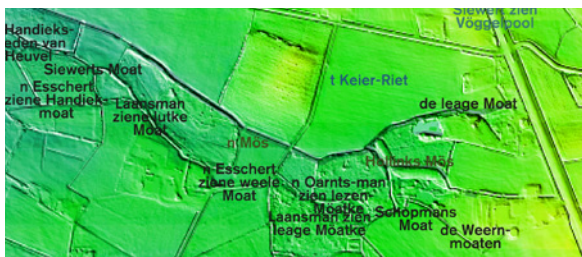
Geheel boven afb. 6.12 Situatie maart 2011 (Google Streetview)
 Boven afb. 6.13 Situatie in 1832
 Midden afb. 6.14 De situatie in 1860
 Onder afb. 6.15 De situatie in 1905

Afb. 6.16 De voorde verbindt geen natuurlijke beken, maar gegraven kavel-slots. Deels zijn deze kavel-slots overigens

Afb. 6.17 Locaties van de foto's

Afb. 6.18 Hoogtekaart

Afb.6.19 Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke

Afb. 6.20 'Nieuwe' cultuurhistorie voor recreatieve doeleinden

Afb. 6.21 De eeuwenoude akker werd ruim een meter afgegraven om plaats te maken voor natte natuur.

Geheel boven

Afb. 6.22 Geen abrupte overgangen of kunstmatige, diepe greppels, het fietspad volgt de natuurlijke hoogtegradiënten en loopt geleidelijk op naar de hoge es.

Boven

Afb. 6.23 De *Groawen Moat* als hooiland.

Wat er wel goed gaat

In het inrichtingsplan Saasveld-Gammelke lijken er in dit gebied weinig ingrepen te hebben plaatsgevonden, maar dat klopt niet. *De Groawen moat* (het *maatland* van de graaf van Salland, afb. 6.22) was in de loop van de 20ste eeuw steeds dichter bebost geraakt. Er heeft grootschalige kap plaatsgevonden, waarna nog slechts enkele bomen restereren. Verder vindt er omvorming naar hooiland plaats. Het gebied grenst aan de Saasvelder Es en alle hoogtegradiënten, inclusief bijbehorende vegetatietypes, zijn heel goed waar te nemen.

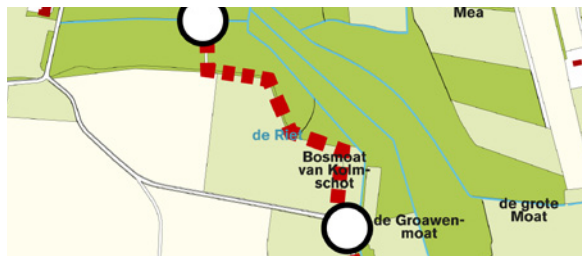
Iets verderop ligt een broekbos dat grenst aan de gracht rond de kerk van Saasveld. Deze gracht, die tot 1800 het kasteel Saterslo omgracht heeft, wordt gevoed door de Saasvelder Beek. Sinds begin 20ste eeuw kreeg deze beek een gegraven aftakking die dwars door dit broekbos loopt. Deze sloot was echter grotendeels dichtgegroeid. Deze historische zichtlijn is opener gemaakt (afb 6.23).

Wanneer men op datzelfde pad als waar de foto van afb. 6.23 is gemaakt een kwartslag draait, is het beeld van afb. 6.21 te zien. Hier zijn geen abrupte overgangen of kunstmatige, diepe greppels gegraven om het natte broekbos en de es van elkaar te scheiden. Het fietspad volgt de natuurlijke hoogtegradiënten en loopt geleidelijk op naar de hoge es.

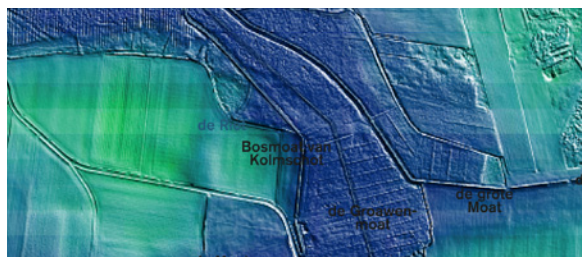
Dit is een heel leesbaar landschap, logisch, te snappen zonder al te veel kennis. Er zijn geen concessies gedaan aan de cultuurhistorische waarden, noch aan de ecologische doelstellingen.

Afb. 6.24 De sloot, die sinds begin 20ste eeuw op kaarten is terug te vinden, was dichtgegreid en is recent weer opener gemaakt.

Afb. 6.25 Locaties van de foto's

Afb. 6.26 Hoogtekaart

Afb.6.27 Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke

Afb. 6.28 Het broekbos, op de topografische kaart van 1965 Gravenbosch genoemd.

7

Conclusies

De belangrijkste resultaten en aanbevelingen

De belangrijkste resultaten uit dit onderzoek worden in dit hoofdstuk nogmaals genoemd. Ook worden aanbevelingen gegeven voor vervolgonderzoek.

In dit onderzoek is het historisch beekdalsysteem van het Bekken van Hengelo onderzocht aan de hand van veldnamen. Veldnamen kunnen een interessante bron kunnen vormen bij landschapshistorisch onderzoek, met name door de fysisch geografische informatie die erin is ingesloten. Deze informatie kan een aanvulling zijn op de huidige kennis over de historische situatie, maar ook bevestigen wat we al weten. In de onderzoeksvraag stond die fysisch geografische informatie centraal.

De onderzoeksvraag luidde:

Is het mogelijk om het historische beekdalsysteem te reconstrueren aan de hand van veldnamen (met aanvulling van andere historische en fysische geografische bronnen)?

Het antwoord hierop is positief. Hoewel veldnamen alleen niet voldoende zijn om een volledige reconstructie te maken, levert het onderzoek wel degelijk nieuwe inzichten op en wordt andere kennis bevestigd. Op punten roept de reconstructie prikkelende vragen op, die aanzetten tot het doen van aanvullend onderzoek.

De belangrijkste resultaten

In dit onderzoek is vooral gekeken naar het kernelement in (beekgerelateerde) veldnamen, zoals *moat* (hooiland), *brook* (broek) of *mörs* (moeras). Deze zijn ingedeeld op type. Elk type is op de kaart voorzien van een eigen kleur, wat een 'kleurvlekkenkaart' op heeft geleverd. Deze kaart (zie ook afb 2.3) geeft op zichzelf al de nodige informatie. Dankzij de verschillende kleuren is het mogelijk om geografische patronen te ontdekken. Zo wordt in één oogopslag zichtbaar waar bijvoorbeeld moerasgebieden te vinden zijn en waar de hooilanden. Ook leent de kaart zich om te onderzoeken hoe de verschillende beekdalgerelateerde typen zich tot elkaar verhouden en of er een zekere onderlinge samenhang bestaat. Wanneer de kaart gecombineerd wordt met andere (fysisch geografische) bronnen, zoals een bodemkaart of hoogtekaart, is de meerwaarde nog groter.

Voordeonderzochtebeekdalgerelateerdeveldnamengeldtdatdeze-enda isnietverwonderlijk- sterk verbonden zijn aan beekdalbodems (beekdalgronden, beekdgronden en leek/woudeersgronden) of hier tenminste aan grenzen, bijvoorbeeld op de overgang naar veldpodzolbodems. De beekdalgerelateerde veldnamen worden, zoals ook verwacht werd, overwegend aangetroffen in de gebieden met de hoogste grondwaterstanden. Het gaat dan om grondwatertrappen I t/m IV, welke corresponderen met (winter)grondwaterpeil van 40cm of minder onder het maaiveld.

De beekgerelateerde veldnamen in het bekken van Hengelo die niet op genoemde bodemtypes vallen en/of grondwatertrappen I t/m IV, zijn doorgaans van jongere datum. De cultuurhistorische relevantie hiervan is hierdoor veel lager. Deze veldnamen zijn minder geschikt als bron.

Moatveldnamen

Ouderdom

Van de beekdalgerelateerde veldnamen zijn de namen met het element *moat* doorgaans het oudst. De hooilanden (moaten) kennen een lange gebruikshistorie die dateert vanaf de Late Middeleeuwen. Aan de hand van de kadastrale kaart 1832 is het vrij eenvoudig om een indicatie te geven welke *moat*veldnamen al sinds tenminste 1832 in gebruik zijn (maar vermoedelijk veel ouder zijn) en welke pas daarna moeten zijn ontstaan. De oudere *moat*veldnamen komen voor op de percelen die ook in 1832 in gebruik waren als hooiland. Daarnaast is het aannemelijk dat het ontstaan van de ‘jonge’ *moat*veldnamen te dateren is rond of na 1840, omdat toen de markegronden zijn verdeeld. Hooilandbeheer is vanaf de tweede helft van de zoste eeuw in onbruik geraakt. Dit type veldnamen kan daarom niet jonger zijn dan ca. 1945. Het gaat dan uitsluitend om het slot- of kernelement *moat*, niet om andere bestanddelen (zoals een eigennaam of plaatsbepaling). Deze zijn mogelijk minder oud, al blijkt uit een kleinschalige proef dat ook die andere bestanddelen een relatief lange historie kunnen hebben (zie p30-31).

Fysisch-geografische informatie

Ligging en hoogte: Moatveldnamen zijn sterk gebonden aan de beeklopen. Deze veldnamen zijn te vinden op percelen die direct grenzen aan de beek. Waar verschillende beeklopen samenstromen, zijn clusters van *moat*veldnamen ontstaan, maar in alle andere gevallen liggen deze veldnamen in lange slierten verspreid. De oudste *moat*veldnamen hebben doorgaans de laagste ligging (gerelateerd aan hun directe omgeving). Voor bemesting waren deze hooilanden immers afhankelijk van het laagje vruchtbaar beekslib dat bij (winterse) overstromingen werd afgezet. Bij een te hoge ligging overstroonden deze landen niet en kon dus ook geen bemesting plaatsvinden.

Bodem en grondwater: Moatveldnamen komen voor op alle beekdalgronden en tevens op leek/woudeerdgronden. Ze komen in de regel alleen voor op locaties met een grondwatertrap II-IV. Ook kan gesteld worden dat sprake moet zijn van ‘stromend’ water. Dat wil zeggen dat het water niet wordt vastgehouden in een bekken. *Moat*veldnamen liggen dan ook vrijwel uitsluitend op plekken die slechts aan twee zijden begrensd worden door gebieden met een lagere grondwaterstand. Er zijn uitzonderingen die gelegen zijn in gebieden met een lager grondwaterpeil (drogere bodems). Deze liggen grotendeels aan de randen van gebieden met veel *moat*veldnamen. Ze zijn vermoedelijk nooit als (traditioneel) hooiland in gebruik geweest.

Mös/mörsveldnamen

Ouderdom

Veldnamen met het element *mös/mörs* zijn vrijwel allemaal gelegen in gebieden die - tot de opheffing van de marken rond 1840/1845 - in gemeenschappelijk bezit zijn geweest, de zgn. ‘woeste gronden’. De ontstaansperiode van de *mös/mörs*namen is daardoor lastig vast te stellen, maar moet in ieder geval ná de verdeling van de marken hebben plaatsgehad. De voormalige woeste gronden hebben doorgaans wel een oudere veldnaam gehad die verwijst naar de moerassige omstandigheden. Voorbeelden zijn *Noord Mors* of *Waterhoeksveld*.

Fysisch-geografische informatie

Ligging en hoogte: *Mös/mörs*-veldnamen bevinden zich doorgaans in de bovenloop van het (historische) beekdalstelsel. Deze komt doorgaans niet meer overheen met de huidige situatie, omdat beken zijn doorgetrokken ten behoeve van afwatering van natte gebieden. De beeklopen zoals deze op oude, topografische kaarten zijn ingetekend, correspondeert wel met deze locaties. Zo’n moerasgebied moet dan de oorsprong zijn geweest van zo’n beek. Daarnaast worden ze aangetroffen in zogenaamde ‘inhammen’, ingesloten depressies in het landschap. Op de hoogtekkaart zijn deze locaties duidelijk te herkennen.

Bodem en grondwater: *Mös/mörs*-veldnamen worden vooral aangetroffen op venige beekdalgronden. Daarnaast komen ze ook voor op beekkeerdgronden, op plaatsen waar stagnerend water te verwachten is, namelijk op plekken die ‘ingesloten’ liggen tussen hoger gelegen gebieden. Wat opvalt is dat *Mös/Mörs*-veldnamen in hoge concentraties worden aangetroffen op locaties met overgangen tussen sterk wisselende waterstanden. Er is dan vaak ook sprake van lokale kwel, waarbij regenwater, dat op de hogere

delen infiltreert, op lagere delen weer aan het oppervlakte komt. Ook water dat bovengronds afstroomt van de hogere delen draagt bij aan de hoge waterstand. Door een stagnerende afvoer, moerasvegetatie en de moerige ondergrond (die werkt als een spons en water vasthoudt) wordt de waterstand verder opgestuwd. In veel gevallen liggen *Mös/Mörs*-veldnamen op locaties die aan drie zijden begrensd worden door gebieden met een hogere grondwatertrap (hoe hoger de grondwatertrap, hoe dieper het grondwaterpeil, dus hoe droger). In veel gevallen zullen die gebieden ook hoger gelegen zijn.

Brookveldnamen

Ouderdom

Brookveldnamen komt men tegen op twee type locaties. Op voormalige ‘groenlanden’ (vnl. weide) en voormalige ‘woeste gronden’ (vnl. heide). We kennen deze laatste als het landschapstype ‘jonge heide- en broekontginningen’. Het moet daarbij gegaan zijn om natte gronden, maar vermoedelijk ook vrij arme gronden. Anders is dat bij de beekbegeleidende, voormalige groenlanden. Deze zijn door regelmatige overstromingen, en de daarmee gepaard gaande slibafzettingen, wat voedselrijker. Deze zijn dan ook eerder in gebruikgenomen, waardoor de kans dat de veldnamen op die locaties ouder zijn, groter is. In Gammelke kunnen deze veldnamen al in 1819 zijn ontstaan. Deze laatste categorie is voor het huidige agrarische gebruik vaak te nat. Met behulp van mest zijn de drogere heidegronden, die in 1832 nog veel te arm waren voor agrarische teelten, veel geschikter gemaakt. De voormalige groenlanden, die oorspronkelijk waardevoller waren, zijn daarom vaak ‘verlaten’ en ‘teruggegeven aan de natuur’, zodat hier dichte broekbossen hebben kunnen ontstaan. Voor het bepalen van de ouderdom mag aangenomen worden dat de *brookveldnamen* die op locaties zijn gelegen die in 1832 in gebruik waren als groenland dateren uit de periode rond de markeverdelingen. Met het in gebruik nemen van de arme heidegronden had men minder haast, waardoor de veldnamen op deze locaties vermoedelijk ook pas later zijn ontstaan. Op oude topografische kaarten is de ontginningsperiode te achterhalen. Deze ligt rond 1900, maar verschilt per locatie.

Fysisch-geografische informatie

Ligging en hoogte: *Brookveldnamen* zijn wat lastiger te definiëren wat ligging en hoogte betreft. Ze komen voor aan de randen van *moat*landen, op de grens van de lage naar iets hogere gronden. Daarnaast komen ze ook op locaties voor waar men, op basis van de omstandigheden, *mös/mörs*-veldnamen zou verwachten.

Bodem en grondwater: *Brookveldnamen* lijken vooral voor te komen aan de rand van de beekdalgronden, op de overgang naar veldpodzol- of laarpodzolgronden. Ze komen voor op plekken waar waterstagnatie te verwachten is: plekken met aan drie zijden een (sterk) afwijkende waterstand. Hier hebben we het dus feitelijk over dezelfde condities als bij *mös/mörs*-veldnamen. Tegelijkertijd treffen we ook *brook*-veldnamen aan de randen van gebieden met *moat*-landen, op de overgang naar drogere bodems. Er is nader onderzoek nodig om te achterhalen waar het verschil in zit.

Andere beekgerelateerde veldnamen

Vleiert (flieren)

In het bekken van Hengelo zijn *vleiert*-veldnamen (*flieren*) gesitueerd op de leek/woudeerdgronden. Volgens Spek zijn de *flieren* doorgaans gesitueerd op moerige gronden.¹ Op basis daarvan zou verwacht worden dat deze categorie veldnamen juist iets hoger, in het brongebied van de beken, zou worden aangetroffen. Daar zijn namelijk wel enige beekdalgronden te vinden. In het onderzoeksgebied werd slechts één groot cluster aangetroffen. Op basis daarvan is niet te zeggen of de situatie in Twente daadwerkelijk afwijkt van de situatie in Drenthe. Hiervoor is nader onderzoek nodig.

Kolken en weelen

Een opvallende constatering is dat een groot gedeelte van dit type watergerelateerde veldnamen te vinden is in de gebieden met de wat drogere gronden. Dat geldt met name voor *kolken*. Dat ondersteunt de bevindingen in hoofdstuk 3, waar wordt vermeld dat *kolken* in Oost-Nederland vermoedelijk niet veroorzaakt zijn door dijkdoorbraken, maar dat om drinkpoelen voor het vee zou gaan. Dat is helemaal duidelijk als het om veldnamen als *Ossekolk* gaat. Toch gaat deze theorie niet in alle gevallen op.

¹ Spek (2004) *Het Drentse Esdorpenlandschap*, p208

Verschillende *kolken* en *weelen* liggen erg dicht bij de beeklopen en zouden zeer goed het gevolg kunnen zijn van erosie door vloedwater.

Voort (voorde)

In het onderzoeksgebied moeten in het verleden meerdere voordien hebben gelegen. Dat kan niet anders bij zo'n fijnmazig beekstelsel. Ook straat- en wegnamen, zoals de *Voortsweg*, herinneren hieraan. In de huidige situatie zijn die voordien nagenoeg verdwenen. Wel worden er nieuwe voordien aangelegd. Een voorbeeld van zo'n voorde wordt afgebeeld en beschreven op p44-45. Helaas is hierbij niet teruggegrepen op een historische situatie, al wordt wel die indruk gewekt. Dergelijke ingrepen maken het landschap onduidelijk en slechter leesbaar en dragen niet bij aan het instandhouden van de cultuurhistorische waarden van het gebied. Veldnaamonderzoek kan een bijdrage leveren in het opvullen van de huidige kennishiaten.

Stuw/dam, etc.

Veldnamen kunnen bijdragen aan het onderzoek naar de vaarwegen in het oosten van Nederland. Ook de ondiepe beken van het beekdalsysteem in het bekken van Hengelo zijn grotendeels onderdeel geweest van verschillende vaarroutes. Schutten schreef een omvangrijke studie naar dit vaarverkeer.² Deze studie geeft veel inzichten, maar het ontbreekt aan kennis op detailniveau. Deze kennis zou kunnen worden aangevuld met behulp van veldnamen, direct dan wel indirect, doordat veldnamen de onderzoeker aanknopingspunten kan geven. Een voorbeeld hiervan wordt beschreven op p36-37. Nader onderzoek is nodig om te bepalen of deze *stuwen* inderdaad een rol hebben gespeeld in deze scheepvaartgeschiedenis.

Aanbevelingen

Dit onderzoek is een eerste verkenning, een zoektocht, naar de verschillende mogelijkheden waarbij veldnamen een (historische) bron kunnen zijn voor landschapshistorisch onderzoek. De gebruikte methode, waarbij verschillende typen veldnamen op een kaart voorzien worden van een eigen kleur en legenda-eenheid, is heel bruikbaar en kan ook worden ingezet voor onderzoek naar andere gebieden. Een dergelijke kaart maakt het eenvoudiger om ruimtelijke patronen te herkennen. Een voorwaarde voor een dergelijk onderzoek is wel dat er een veldnameninventarisatie moet zijn gemaakt. Dit is niet voor alle regio's het geval. Voor het oosten van Nederland zijn wel veel veldnaaminventarisaties gedaan. Een zeer groot deel van Twente is in kaart gebracht, oa. Weerselo, Enschede, Denenkamp, Delden, Hengelo en Almelo. Ook in de Achterhoek zijn al veel veldnamen verzameld. Dit Gelderse landschap heeft veel overeenkomsten met het Twentse landschap. Een vergelijkend veldnaamonderzoek, tussen de deelgebieden in Twente, maar ook tussen Twente en de Achterhoek, biedt veel kansen en zou interessante nieuwe inzichten kunnen bieden over het gebruik van het landschap, de historische situatie, maar ook de waarde van veldnamen als historische bron.

---

² Schutten (1981) *Varen waar geen water is*

Gebruikte literatuur

- Algemeenen dienst van den Rijkswaterstaat (1937) *Beschrijvingen van de Provincie Overijssel, behorende bij de Waterstaatskaart 1937*, 's Gravenhage, Rijksuitgeverij Dienst van de Nederlandsche Staatscourant
- Beek, R. van (2009) *Reliëf in Tijd en Ruimte, Interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen*, Wageningen, Wageningen Universiteit
- Benneker, H.A., H. Boink (1991) *Veldnamen in de gemeente Denekamp*, Denekamp, Stichting Heemkunde Denekamp
- Blankestijn, M. L. (2011) *Het ontstaan van twee waterschapsculturen: het hoogheemraadschap van Rijnland en waterschap de Regge*, Amsterdam, AISSR
- De Bruyn, A. G., "De Schipleide bij Oldenzaal", in: *Verslagen en mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 31e stuk 1915
- Didderen, K., R. C. M. Verdonschot, P. F. M. Verdonschot (2008) *Herstel Jufferbeek door houtinbreng*, Alterra-rapport 1737, Wageningen, Alterra
- Dienst Landelijk Gebied (2004) *landinrichtingsplan Gammelke-Saasveld 1998/2008*, Zwolle, Provincie Overijssel
- Elderink, C. (1937) *Twènter Laand en Leu en Leven*, Enschede, N.V. v/h van der Loef
- Elerie, H., Th. Spek, C. van Veen e.a. (2009) *Van Jeruzalem tot Ezelakker - veldnamen als levend erfgoed in het Nationaal Landschap Drentsche Aa*, Utrecht, Matrijs
- Engelbertink, H. J. A., A. L. Hottenhuis, G. J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo
- Hommen B. H. (1959) Artikel *De woord*, zoals gepubliceerd in de Driemaandelijke Bladen
- Laak, J. ter (2005), *De taal van het landschap, Pilotproject Toponiemen in de Berkelstreek*, Amersfoort, ROB
- Schönfeld, M. (1949) *Veldnamen in Nederland*, Amsterdam, Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij
- Schutten, G. J. (1981) *Varen waar geen water is - Reconstructie van een verdwenen wereld - Geschiedenis van de scheepsvaart ten oosten van de IJssel van 1300-1900*, Hengelo, Uitgeverij Broekhuis/Twensche Courant
- Spek, T (2004) *Het Drentse Esdorpenlandschap, een historisch geografische studie*, Utrecht, Matrijs
- Pokorny, J. (1959) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*
- Uitvoeringscommissie Saasveld-Gammelke (2008) *Wijziging Inrichtingsplan Saasveld-Gammelke*, Zwolle, Dienst Landelijk Gebied
- Weiland, P. (1802) *Nederduits taalkundig woordenboek volume II*, EH, Amsterdam, Johannes Allart

Archiefmateriaal

HCO, Toegangsnummer 157, Inventarisnummers 228, Markeboek Deurningen

HCO, Toegangsnummer 157, Inventarisnummers 290, Markeboek Dulder, 1647-1845

HCO, Toegangsnr. 157, Inv.nrs. 782, 290, 228

Gebruikte websites

Ahn.nl

Gisopenbaar.overijssel.nl

Google Earth en Google Streetview

Hisgis.nl

Natuurkennis.nl

Portaalnatuurenlanschap.nl

regiocanons.nl

topotijdreis.nl

Datasets

Alterra Wageningen (1960, gedigitaliseerd in 2000) *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen, Alterra
AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2)
Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy
Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo (niet digitaal)
PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie (BRT)*
Provincie Overijssel, dataset *Markegrenzen*

Verantwoording beeldmateriaal

Omslag: Fotografie auteur

Hoofdstuk 1

1.1 illustratie auteur

1.2 Gis-bewerking auteur, met behulp van de volgende datasets en kaarten: Koomen, A.J.M., G.J. Maas, J. Onderstal (2008), *Geomorfologische kaart van Nederland*, Wageningen Alterra; AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2); PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie (BRT)*

1.3 Gis bewerking auteur, met behulp van dataset: Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy

1.4 Gis-bewerking auteur, met behulp van dataset: PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie (BRT)*, *ArcGIS Aerial view*

Hoofdstuk 2

2.1 Fragment veldnamenkaart uit: Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

2.2 Gis-bewerking auteur, met behulp van de volgende datasets: Koomen, A.J.M., G.J. Maas, J. Onderstal (2008), *Geomorfologische kaart van Nederland*, Wageningen Alterra; AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2); PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie (BRT)*; Provincie Overijssel, dataset *Markegrenzen*

afb 2.3 Kaartbewerking auteur op basis van: Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

2.4 Fotografie auteur

Hoofdstuk 3

3.1 t/m 3.5 Fotografie auteur

3.6 Afbeelding via Google Street View, situatie 2013

3.7 Gedownload via: http://hetreestdal.nl/wp/wp-content/uploads/2014/11/DSC_0200-kopie.jpg, auteur Jan Dijkema

3.8 Fotografie auteur

3.9 Gedownload via: <https://www.flickr.com/photos/20735202@08/25168040841/in/album-72157665030390116/>, auteur Jan Dijkema

3.10 Gedownload via: <http://www.natuurkennis.nl/uploads/N12.02—kruidenrijkgrasland.jpg>

3.11 Fotografie auteur

Hoofdstuk 4

4.1 HCO, Toegangsnummer 550, Inventarisnummers 204-207, Werkmateriaal Veldnamencommissie

4.2 Gis bewerking auteur, met behulp van dataset: Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy

4.3 topotijdreis.nl

4.4 HCO, Toegangsnummer 157, Inventarisnummers 228, Markeboek Deurningen

4.5 Gis bewerking auteur, met behulp van dataset: Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy; Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg

(1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

4.6 AHN.nl

4.7 topotijdreis.nl

4.8 zie 4.5

4.9 Gis-bewerking auteur, met behulp van dataset: PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie* (BRT)

4.10 topotijdreis.nl

4.11 zie 4.5

4.12 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets: Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy; Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

4.13 topotijdreis.nl

4.14 ahn.nl

4.15 Gis-bewerking auteur, met behulp van dataset: PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie* (BRT)

4.16 zie 4.5

4.17 zie 4.5

4.18 topotijdreis.nl

4.19 zie 4.15

4.20 zie 4.5

4.21 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets: Fryske Akademy (2015), *HisGis dataset Kadaster 1832 Overijssel*, Leeuwarden, Fryske Akademy; Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo; Vries, F. de, J. Onderstal (2008), *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen Alterra

Hoofdstuk 5

5.1 t/m 5.3 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets: Vries, F. de, J. Onderstal (2008), *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen Alterra; AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2); Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

5.4 t/m 5.7 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets: Vries, F. de, J. Onderstal (2008), *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen Alterra; Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

5.8 t/m 5.11 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets: AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2); Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo; PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie* (BRT)

Hoofdstuk 6

6.1, 6.2 Fotografie auteur

6.3 HCO beeldbank, beeldnummer: NL-ZIHC0—26-6—103—012

6.4 Gis en kaart-bewerking met behulp van dataset: PDOK (2014) *Basis Registratie Topografie* (BRT); Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo

6.5 t/m 6.7 Fotografie auteur

6.8 zie 6.4

6.9 zie 5.8

6.10 Gis bewerking auteur, met behulp van datasets en kaarten: Vries, F. de, J. Onderstal (2008), *Bodemkaart van Nederland*, Wageningen Alterra; AHN (2013) GIS-Dataset *Algemeen Hoogtebestand Nederland*, 5 meter-grid (AHN2); Engelbertink, H.J.A., A.L. Hottenhuis, G.J. Welberg (1998) *De Veldnamen van Weerselo - Eén gemeente, zeven Marken*, Weerselo, Uitgever Vereniging Heemkunde Gemeente Weerselo; Dienst Landelijk Gebied (2004) *landinrichtingsplan Gammelke-Saasveld 1998/2008*, Zwolle, Provincie Overijssel

6.11 Fotografie auteur

6.12 Google streetview

6.13 zie 4.5

6.14, 6.15 topotijdreis.nl

6.16 Fotografie auteur

6.17 zie 6.4

6.18 zie 5.8

6.19 zie 6.10

6.20 t/m 6.23 Fotografie auteur

6.24 zie 6.4

6.25 zie 5.8

6.26 zie 6.10

6.27 Fotografie auteur